

**ИМОМ АЛ-БУХОРИЙ –
МУҲАДДИСЛАР
СУЛТОНИ**

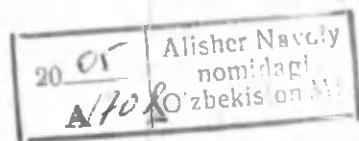
**Нашрга тайёрловчилар
Усмонхон ҳожи Темурхон ўғли
ва Бахтиёр Набихон ўғли**

**“Ўзбекистон миллий энциклопедияси”
Давлат илмий нашриёти
Тошкент – 2004**

86.38

Ушбу рисола буюк мухаддис Имом ал-Бухорийнинг сийратлари, хулқ-атворлари, фазилатлари, уларнинг бош китоблари – “Ал-Жомийъ ас-сахиҳ” (“Ишонarli тўплам”)нинг яратилиши ва аҳамияти ҳамда бошқа асарлари ҳақида мухтасар маълумот беради. Тўплам кенг китобхонлар оmmasига мўлжалланган бўлиб, у кишиларимизда иймону эътиқодни, юксак маънавий кадриятларни тиклашга хизмат қилади деб умид қиламиз.

W 31195
191

W

Б 0403000000 04
358

© “Ўзбекистон миллий энциклопедияси”
Давлат илмий нашриёти, 2004

Бисмиллоҳир роҳмонир роҳийм

Абу Абдуллох Муҳаммад ибн Исмоил Ал-Бухорий диншуносликда таълиф этилган тўпламларга фақат “саҳиҳ” – тўғри, ишонарли ҳадисларни киритиш йўналишининг асосчиси, ислом оламида энг етук ва машҳур муҳаддисдир. Ул зот ҳали жуда ёшлик чоғларидан илми ҳадис ўрганмоққа киришганлар. Муборак ҳаж сафарини бажо келтириб, бир муддат Маккада яшаб қолганлар. Сўнг пайгамбаримиз Муҳаммад алайҳиссаломнинг ҳадиси шарифларини тўплаб, тартибга солмоқ ниятида бир қанча ислом мамлакатларини кезиб, шайху уламолардан кўплаб ҳадислар ёзиб олганлар. Бетиним меҳнатлари эвазига ҳадис илми бобида қуввату иқтидорлари бениҳоя ортиб, ислом оламида катта шухрат қозонганлар. Минглаб шогирдлар етиштирганлар.

Ушбу рисола Самарқанд вилоятининг Челак туманида жойлашган машхур Имом ал-Бухорий жоме масжиди имом хатиби Усмонхон хожи Темурхон ўғли ҳамда шоир ва таржимон Бахтиёр Набихон ўғли томонларидан нашрга тайёрланган. Уни нашрга тайёрлашда, асосан, Абдуссалом ал-Муборакфурийнинг “Сийрат ал-Имом ал-Бухорий” ва Такиййуддин ан-Надвий ал-Музохирийнинг “Ал-Имом ал-Бухорий” номли китобларидан ва бошқа манбалардан фойдаланилган.

Ўзбекистон ҳукумати улуғ ватандошимиз Имом ал-Бухорий таваллудининг 1225 (ҳижрий ҳисобда) йиллигини кенг нишонлаш тўғрисида махсус қарор қабул қилди. Қарорга биноан аллома номи билан боғлиқ мажмуа ўрнида улкан қурилиш ва ободонлаштириш ишлари амалга оширилди, асарлар битилди. Кўлингиздаги мўъжаз тўплам ҳам ул зотнинг таваллудларига бир тухфадир.

ИМОМ АЛ-БУХОРИЙ ЯШАГАН ДАВР

Имом ал-Бухорий, ул кишини Аллох таоло гарийқи раҳмат, шойистаи жаннат айласин, умрларининг асосий қисмини хижрий 3-асрнинг 1-ярмида яшаб ўтказдилар. Ул зоти шариф хижратнинг 194-йили (милодий 810) дунёга келиб, 256-йили (милодий 870) вафот этдилар. Бу даврда Ислом олами Бағдодни ўз салтанатлари учун пойтахт қилиб олган аббосийлар сулоласи ҳукмида эди.

Имом ал-Бухорий таваллуд топган вақтларида аббосийлар давлати ўз равақининг чўққисига чиққан бўлиб, халифа Ҳорун ар-Рашид уни айна шу пайтида тарк этган (яъни, хижрий 193-йили оламдан кўз юмган) эди. Мазкур давлат Ҳорун ар-Рашид авлодлари – Ал-Амин (?–813), Ал-Маъмун(786–833), Ал-Муътасим (795–842) ва Ал-Восиқ (842–846) халифалик қилган даврларда ҳам,

ака-ука Ал-Амин ва Ал-Маъмун ўртасида тахт учун бўлиб ўтган урушларга ҳамда давлатда содир бўлган исёнларга қарамай, ўз қудратини йўқотмади.

Халифа Ал-Восиқнинг вафоти (842) дан кейин аббосийлар давлати аста-секин таназзулга учрай бошлайди ва тобора заифлашиб бориб, илгариги шон-шухратию, қудратини йўқотади, халифалар ҳокимияти сусайиб, унинг ҳудудида мустақил давлатлар ташкил топади. Имом ал-Бухорий ана шу воқеалар жараёнида қуйидаги халифалар билан бир асрда яшадилар: Ал-Мутаваккил (842—847), Ал-Мунтасир (847—861), Ал-Мустаъйн (861—862), Ал-Муътазз (862—866), Ал-Мухтадий (866—869), Ал-Муътамид (869—870). Юқорида зикр қилинган халифалардан сўнггиси ҳукмронлик қилган даврда Имом ал-Бухорий оламдан ўтиб, мусулмонлар ўзларининг узоқ муддатли тарихлари давомида етишиб чиққан уламоларининг энг буюгидан ажраб қолдилар.

Имом ал-Бухорий, аввал куч-қудратга тўлиб, сўнг таназзулга юз тутган бир

сиёсий даврни бошдан кечирган бўлсаларда, лекин Ислом илмлари ғоятда ривожланиб, бутун Ислом оламида, хусусан Бағдодда кўплаб илмий марказлар вужудга келган бир ажойиб асрда яшаб ўтдилар.

Бу даврда ислом оламида тўрт фикхий мазҳаб юзага келиб, қарор топди. Кўпчилик мусулмонлар уларга эргашдилар, Қуръон илмлари, айниқса тафсир илми тараққий этди. Пайғамбаримиз саллаллоҳу алайҳи ва салламнинг сийратлари, саҳобалар, ислом уламо ва адиблари ҳамда тарихга доир кўплаб китоблар яратилди, араб тилида Қуръони Каримга доир тафсиру шарҳлар битилди. Шу билан бирга бу даврда, айниқса халифа Ал-Маъмун ҳукмронлик қилган йилларда, ўзга халқлар маданиятининг мусулмон оламига таъсири кучли бўлди, уларнинг адибу олимлари битган кўплаб китоблар, жумладан, антик даврда яшаб ўтган юнон олимларининг асарлари араб тилига таржима қилинди.

Ҳадис илми хусусига келсак, улар Имом ал-Бухорий яшаган асрга келибгина ўзининг олтин даврини бошидан кечирди.

Имом ал-Бухорий, ғайри саҳиҳ ҳадислардан саҳиҳ ҳадисларни ажратиб олиб, китоб тасниф этишни биринчи бўлиб бошлаб берган буюк аллома эдилар. Ул зоти шариф яшаган асрга қадар ҳам ҳадисга доир кўплаб муҳим рисоалар, чунончи Имом Моликнинг “Ал-Муваттаъ”, Имом Аҳмаднинг “Ал-Муснад”, Абдурраззоқнинг “Ал-Мусаннаф” ва бошқа асарлар яратилган бўлса-да, уларда саҳиҳ ҳадислар ғайри саҳиҳ ҳадислардан ажратилмаган, яъни аралаш ҳолда берилган эди. Шундай қилиб, бу даврда ҳадису Куръон ҳофизлари, муҳаддислар ва ҳадис толиблари бағоят кўпайиб, Исломи аҳли муҳаддисларининг энг буюк намояндалари яшаб ўтдилар. Аҳмад ибн Ҳанбал, Али ибн ал-Мадийний, Муслим, Ат-Термизий, Ан-Насоий, Ибн Можа, Абу Довуд, Абу Хотим, Абу Зуръа ар-Розийийн, Исҳоқ ибн Роҳвайх ва бошқалар шулар жумласидандирлар.

ИМОМ АЛ-БУХОРИЙНИНГ НАСАБЛАРИ

Бу зоти шариф “Амир ул-муъминийн фил-ҳадис” (“Ҳадис илми бобида мўминлар амири”), “Ал-Имом ул-Микдом” (“Жасур Имом”), “Имом ул-Мухаддисийн” (“Мухаддислар имоми”), “Саййид ул-фуқаҳо” (“Фақиҳлар саййиди”) каби юксак унвонлар соҳиби бўлиб, тўлиқ номлари – Абу Абдуллоҳ Муҳаммад ибн Исмоил ибн Иброҳим ибн ал-Муғйра ибн Бардизба (Бардизбеҳ) дир. Оталари Исмоил йирик олим бўлиб, машҳур муҳаддислар – Ҳаммод ибн Зайд ва Имом Моликдан таълим олганлар, ироқлик муҳаддислар эса ул кишидан ҳадислар ривоят қилган. Ибн Ҳаббон “Китоб ус-сикот”, Имом ал-Бухорий “Ат-Таърих ал-Кабир” номли асарларида ул киши хусусларида зикр қилганлар. Имом ал-Бухорий оталари Исмоилни олим, ҳалол ва мутғақий деб таърифлаганлар. Ривоят қилинишича, ул киши вафотлари олдидан: “Мол-мулкимга заррача ҳаром ва шубҳали нарса аралашганини билмайман”, – деб айтган эканлар.

Имом ал-Бухорий илму диёнат ва тақво хонадонида улғайган фарзанд бўлиб, ўзларида мавжуд барча улугъ фазилатларни оталаридан олган бўлсалар, ажаб эмас!

ИМОМ АЛ-БУХОРИЙНИНГ ТАВАЛЛУДЛАРИ ВА УЛҒАЙИШЛАРИ

Кўпчилик тарихчиларнинг таъкидлашича, Имом ал-Бухорий, ҳижратнинг 194-йили, Шаввол (Рамазон) ойининг 13-куни, жумъа намозидан сўнг Бухорода дунёга келганлар. Бу хусусда бўлакча фикр айтувчилар ҳам бор, лекин улар озчиликни ташкил қилади.

Имом ал-Бухорий отадан жуда ёш етим қоладилар. Шунда оналари таълим-тарбия ишларини ўз қўлларига олиб, ул кишини хар жиҳатдан баркамол, солиҳ инсон қилиб вояга етказишга киришадилар. Бу борада Имом ал-Бухорийга оталаридан мерос қолган мол-мулк жуда асқотади.

Ривоят қилинишича, у киши болалик чоғларида кўр бўлиб қоладилар. Оналари кунлардан бирида Иброҳим Ҳалилуллоҳ алайҳис-салот вас-саломни туш

кўрадилар. Ул зот: “Эй волида! Аллоҳ таоло бетиним дуо-ю илтижоларинг боисидан ўғилчангнинг кўзларига қайта нур ато этди”, – деб хитоб қиладилар. Имом ал-Бухорийнинг оналари эртасига уйғониб, ҳақиқатдан ҳам Аллоҳ таоло ўғилчалари кўзларига қайта нур ато этганининг шоҳиди бўладилар, шундан сўнг у кишининг ғам-ғуссалари ўрнини шодлик эгаллайди.

БЕНАЗИР ҚОБИЛИЯТ СОҲИБИ

Имом ал-Бухорийнинг беназир қобилият соҳиби эканликлари болалик чоғларидаёқ, ул киши бошланғич мактабда таҳсил кўраётган кезлардаёқ маълум бўлган. Аллоҳ субҳонаҳу ул кишига беҳад кенг ва зийрак қалб, кучли хотира ҳамда ўткир зеҳн ато этган эди. Имом ал-Бухорий Аллоҳ таоло тарафидан ҳадисларни ёд олмоққа илҳомлантирилиб, ўн ёшларига қадар улардан талайгинасини зеҳнларига жо этдилар. Сўнг, ул киши ўз юртларидаги уламолар ҳузурига қатнаб, улардан ҳадислар ёзиб олдилар, илми-ҳадисни ўргандилар. Шу тарика

билимлари орта бориб, ҳатто бу борада ўз устозлари билан илмий баҳс қилиш даражасига етдилар. Ўн олти ёшга етар-етмас кўп уламоларнинг китобларини ёд олиб бўлдилар, раъй ва қиёс аҳли (Қуръон ва ҳадисдан шахсий фикрларига таянган ҳолда фатво чиқарувчи уламолар)нинг мулоҳаза, қонун-қоида ва таълимотлари билан танишиб чиқдилар.

Фарабрийнинг айтишларича, Имом ал-Бухорийнинг котиблари – Муҳаммад ибн Абу Хотим бундай деган эканлар: “Имом ал-Бухорий менга: “Бошланғич мактабда ўқиётган вақтимда ҳадисларни ёд олмоққа илҳомлантирилдим”, – дедилар. Шунда мен: “Ўшанда неча ёшда эдингиз?”, – деб сўрадим. Ул киши дедилар: “Ўн ёхуд ундан ҳам кичик ёшда эдим. Ўн ёшдан ошганимда бошланғич мактабни тугатдим-да, Ад-Доҳилий ва бошқа шайхларнинг ҳадис тўғарақларига қатнай бошладим. Бир куни Ад-Доҳилий талабаларга ҳадис айтаётиб: “Суфён Абу Зубайрдан, ул киши эса Иброҳимдан ривоят қилганлар”, – дедилар. Шунда мен Ад-Доҳилийга: “Абу Зубайр Иброҳимдан ривоят қилмаганлар”, – деб эдим, ул киши менинг

гапимни дағаллик билан инкор қилдилар. Аммо, мен мулойимлик билан: “Устоз айтган ҳадисингизнинг асл манбаи ўзингизда бўлса, бир қараб кўрингиз!”, – дедим. Ад-Доҳилий ноилож ичкарига кириб мазкур ҳадиснинг асл манбаига кўз ташлагач, қайтиб чикдилар-да: “Эй бола! Буни не деб тузатмоқ лозим?”, – дедилар. Мен: “(Аввало “Абу Зубайр” эмас, “Аз-Зубайр”, бунинг устига) Аз-Зубайр ва Ибн Адий бир шахсдир. (Чунки, Ибн Адий Аз-Зубайрнинг кунялари бўлиб, сиз айтган ҳадиснинг дастлабки иснодида ровий исми билан эмас, балки лақаби билан тилга олинган”). Шулар боис “Ибн Адий Иброҳимдан ривоят қилганлар” деб тузатмоқ керак”, – дедим. Сўнг Ад-Доҳилий қўлларига қалам олиб хатони тузатгач, менга: “Сен ҳақсан!”, – дедилар”.

Бир киши шу ҳақда сўз борганда Имом ал-Бухорийдан: “Устозингизга эътироз билдирганингизда неча ёшда эдингиз?”, – деб сўради. Имом ал-Бухорий: “Ўн бир яшар эдим”, – дедилар.

Имом ал-Бухорий яна бундай деган эдилар: “Ўн олти ёшга кирганимда Ибн ал-Муборак ва Вакийънинг китобларини

ёд олдим ҳамда анавиларнинг, яъни раъй (ва қиёс) аҳлининг сўзларини (мулоҳаза, қонун-қоида ва таълимотларини) билиб олдим... Сўнг, онам ва акам (Аҳмад) билан биргаликда ҳажга сафар қилдим”.

ИЛМ ТАЛАБИДА РИҲЛАТ (САФАР) ҚИЛГАНЛАРИ

Имом ал-Бухорий, ҳали ўз юртларида эканликларида ўн олти ёшга тўлдилар. Шундан сўнг, ул киши ҳадис талабида узоқ муддатли риҳлатга отланиб, уни дастлаб оналари ва акалари Аҳмад ҳамроҳлигида Байтуллоҳга ҳаж қилишдан бошладилар. Акалари Аҳмад оналари билан ҳаж сафаридан Бухорога қайтгач, Бухорода вафот қилдилар. Имом ал-Бухорий эса Маккада қолиб, ҳадис илмини ўрганишда давом этдилар. Бу машғулот Имом ал-Бухорийнинг қолган бутун муборак умрларини банд этиб, ул киши шу мақсад йўлида ўша вақтда Ислом оламида мавжуд бўлган кўпчилик илмий марказларга бордилар, ул ерлардаги шайху уламолар оғзидан ҳадислар ёзиб олдилар. Пайғамбаримиз саллаллоҳу

алайҳи ва салламнинг ҳадиси шарифларини тўплаш, уларни мусулмонлар орасида ёйиш йўлида беҳад машаққатлар чекканлари туфайли вужудлари толиқиб, чўпдек озиб кетдилар, қанчадан-қанча хавфу хатарларни бошдан кечирдилар.

Имом ал-Бухорий, бу ишга биринчи бўлиб киришган киши эмас эдилар. Бу иш билан саҳобалар даврларидан бошлаб кўплаб уламо ва бошқа азиз кишилар шуғулланганлар, бу уммат уламолари уни кейинги даврларда ҳам давом эттирдилар.

Илм талабида риҳлат қилмоқлик саҳобаи киромлар даврида бошланган бўлиб, саҳоба Жобир Ибн Абдуллоҳ (ибн Амр ибн Ҳаром ал-Хазражий ал-Ансорий ас-Суламий) Шомда истиқомат қилгувчи Абдуллоҳ ибн Анийснинг ҳузурларига риҳлат қиладилар. Ул киши ўзлари Расулуллоҳ саллаллоҳу алайҳи ва салламдан эшитмаган бир дона ҳадисни эшитиб қолмоқ учун бир ой давомида сафар машаққатини тортадилар.

Жобир ибн Абдуллоҳ разияллоҳу анҳу Маслама ибн Мухаллад билан учрашиб, у киши ривоят қилган ҳадисни эшитиш

учун Мисрга рихлат қиладилар. Мазкур ҳадисни Масламанинг ўз оғизларидан эшитгач, ортларига қайтадилар.

Абу Айюб ал-Ансорий (Холид ибн Зайд ибн Кулайб ибн Саълаба) ан-Нажжорий Мисрда яшаётган Уқба ибн Омирнинг ҳузурларига рихлат қилиб, ул киши билан учрашгач: “Мусулмонни сатри аврат қилмоқ лозимлиги хусусида Расулulloҳ саллalloҳу алайҳи ва салламдан ўзингиз эшитган ҳадисни менга ривоят қилиб берингиз! Сизу мендан бўлак бу ҳадисни эшитган киши қолмади”, – дедилар. Уқба ибн Омир мазкур ҳадисни айтиб бергач, ул киши туяларига миндилар-да, Мадинаи Мунавварага қайтиб кетдилар, ҳатто туялари эгарини ечиб, бироз дам ҳам олганлари йўк”.

Бир куни саҳобаи киромлардан бирлари (Абдуллоҳ ибн Масъуд) Мисрда истиқомат қилувчи Фузола ибн Убайднинг ҳузурларига рихлат қилдилар-да, етиб боргач, ул кишига: “Аммо, мен сизни кўргани келмадим, балки мен билан ўзингиз Расулulloҳ саллalloҳу алайҳи ва салламдан бир вақтлар эшитган бир ҳадис

хусусида сиз яхшироқ билсангиз керак деб келдим”, – дедилар.

Абдуллоҳ ибн Масъуд: “Агар Аллоҳ таолонинг Китобини мендан яхшироқ билгувчи бирор кишининг борлигини билсам-у, у туя миниб бориладиган узок ерда бўлса ҳам, борардим!”, – деб айтганлар.

Илм талабидаги бундай рихлатлар тобеъийлар даврида ҳам давом этиб, бениҳоят кенг тус олган. Чунки, Расулulloҳ саллаллоҳу алайҳи ва салламнинг саҳобалари ўзлари билан Ислom илмини олган ҳолда турли мамлакатларга тарқаб кетишган бўлиб, киши ул зотнинг муборак ҳадисларини ўзга юртларга рихлат қилмай ва ул ерлардаги саҳобалар билан учрашмай туриб, мукамал билолмасди. Сабийд ибн ал-Мусайяб (ибн Ҳузн ибн Абу Ваҳб ал-Махзумий ал-Қураший) бундай дейдилар: “Бир дона ҳадис учун кеча-ю кундузлаб йўл юрмокка ҳозирман!”.

Ҳасан ал-Басрий Ислom илми хусусидаги бир масалани ҳал қилмок учун Басрадан Куфага рихлат қилганлар.

Абу Қилоба (Абдуллоҳ ибн Зайд ал-Басрий) бирор ҳожатлари бўлмаса-да,

Мадинада уч кун туриб қолдилар. Чунки, одамлар бир кишининг бу ерга келиб ҳадис айтиб бермоғини интикиб кутишаётган эди. Ул киши ўшал одамнинг келгунига қадар пойладилар, келгач ундан ҳадис хусусида сўрадилар.

Омир ибн аш-Шаъбий (Омир ибн Шароҳийл) одамлар зикр қилган учта ҳадисни деб Маккага йўл олдилар, чунки ул ерда саҳобаи киромлардан бирорталари билан учрашиб, мазкур ҳадислар хусусида сўрамоқ умидида эдилар.

Омир аш-Шаъбий бир кишига ҳадис айтиб, унинг ёрдамида бир масалани ҳал қилиб бердилар, сўнг унга: “Биз сенга бу масалани ҳеч нарсасиз ҳал қилиб бердик (яъни, сен бирор ерга рихлат қилмай, сафар азобини тортмай, ўзинг ечолмаган бир масалани ҳал қилиб олдинг). Одамлар ҳатто бундан жўнроқ масалани ҳал қилмоқ учун туяга миниб Мадинага бориб келишар эди”, – дедилар.

Абулолия ар-Рийоҳий бундай дейдилар: “Басрада биз Расулуллоҳ саллаллоҳу алайҳи ва салламнинг саҳобаи киромлари ривоят қилган ҳадисларни эшитар эдик. Аммо бунга қаноат қилмай,

туяларимизга миниб Мадинага борар эдик-да, мазкур ҳадисларни уларнинг ўз оғизларидан тинглардик”.

Дарҳақиқат, тобеъийларга мансуб уламолар, уларнинг адади эса юзларчадир, кўплаб шаҳар ва мамлакатларни кезиб, чўлу биёбонларни босиб ўтиб, Расулulloҳ саллаллоҳу алайҳи ва салламнинг саҳобалари ҳузурига боришган.

Мисрда бир аёлнинг кули бўлган ҳамда Исломни қабул қилгач, озод қилинган Имом Макхул аш-Шомий ўзларининг илмий риҳлатлари хусусида бундай дейдилар: “Мен Мисрда қулликдан озод этилдим, сўнг ул ердаги ўрганмоғим лозим бўлган барча илмларни, биттасини ҳам қолдирмай, эгалладим. Кейин, мен Ироққа, сўнг Мадинаи Мунавварага бордим-да, ул ерлардаги ўрганмоғим лозим бўлган барча илмларни ҳам, биттасини қолдирмай, эгалладим. Сўнгра, Шомга бориб, ул ерни (илм талабида) бошдан-оёқ кезиб чиқдим”.

Тобеъийлар даврида ҳам ҳадис илмига ва уни ўрганишга қизиқиш ғоятда кучли бўлган, ҳатто биргина мамлакатда, эҳтимол, минглаб ҳадис илми толиблари

бўлган бўлса керак. Бу фикримизни Муҳаммад ибн Сирин ал-Басрийнинг “Мен Куфага келганимда, ул ерда тўрт минг талаба ҳадис ўрганаётган экан”, деган сўзлари тасдиқлайди.

Илм талабида риҳлат қилиш (Ҳижратнинг) 2- ва 3- асрларида янада авж олди. Ар-Ромиҳурмузий (Муҳаммад ибн ал-Ҳасан ўзларининг ҳадис илмига бағишланган “Ал-Муҳаддис ал-фосил байна ар-ровий ва ал-воъий” номли асарларида) турли мамлакатларга риҳлат қилган муҳаддисларнинг исмлари рўйхатини келтириб, уларни илмда тугган мавкеларига биноан жойлаштирганлар. Асарда аввал илм талабида бир неча мамлакатларга риҳлат қилган муҳаддислар зикр қилиниб, сўнг шу мақсадда биргина мамлакатга борган муҳаддислар хусусида баён қилинган. Мазкур муҳаддислар риҳлат қилган мамлакатлар эса ўша вақтларда Ислом маданияти марказлари эди.

Уламолар илм талабида риҳлат қил-моқнинг аҳамиятини чуқур идрок қилган эдилар. Яҳё ибн Муъийн (ибн Авн ибн Зиёд ал-Бағдодий) бу ҳақда: “Тўрт тоифа киши рушду ҳидоят топмас! Улардан бири – ўз

юртидагина ҳадислар ёзиб олиб, ҳадис талабида бўлак мамлакатларга рихлат қилмайдиган кишидир”, – деб айтган эканлар.

Иброҳим ибн Адхам (ибн Мансур ат-Тамимий ал-Балхий) бундай дейдилар: “Аллоҳ таоло ҳадис соҳиблари (муҳаддислар)нинг (илм талабида қилган) рихлатлари туфайли бу умматнинг бошидан балони даф қилур”.

Ҳанбалий мазҳаби имоми Аҳмад ибн Муҳаммад ибн Ҳанбал бундай дейдилар: “Ҳадис иснодининг мукаммал бўлмоғига талабчанлик илгари ўтганлардан қолган суннатдир. Чунки, саҳоба Абдуллоҳ ибн Масъуднинг дўстлари Куфадан Мадинага рихлат қилишиб, Ҳазрат Умардан илм ўрганишар ва ҳадислар тинглашар эди. Имом ан-Нававий: “Шул боисдан ҳам рихлат (кейинги авлод учун) суюкли амал бўлиб қолгандир”, – дейдилар.

Рихлат қилгувчилар ўз рихлатларидан роҳатланар эдилар. Ҳаррондан Язид ибн Ҳоруннинг ҳузурларига борган бир киши бундай деб тараннум қилган экан:

*“Қалбимни юлгандек қўлим-ла ўзим,
Айрилиқ ўтида куйганча чунон,*

Тарк этдим масканим, қолди ақрабо,
 Оҳ урди ортимдан қошлари камон.
 Матонат бирла мен олга интилдим,
 Жамики муслимлар имоми томон.
 Дин илми ҳам суннат, тарих бобида,
 Кўрмаган ул зотдек олимни жаҳон.
 На дунё, на унинг зийнатларидан,
 Бермади насиба ул зотга Субҳон.
 Ким бойиб, Аллоҳга тоат айласа,
 Ҳеч қачон кўрмагай хорлик ва зиён.
 На қадар тотлидур ҳаёт, айтсам мен:
 “Ҳасандан бир ҳадис Авф қилди баён”.

Илм талабида қилинган рихлатлар ҳадисларнинг Ислому оламида кенг тарқалишига, ҳадис тарқатиш йўллариининг кўпайишига ва ҳадис ровийларининг ҳар томонлама чуқур ўрганилишига катта таъсир ўтказди, чунки муҳаддис турли жойларга бориб, ул ерлардаги уламоларни ўз кўзи билан кўриб таниб олади, улар билан илмий суҳбатда бўлиб, ўзи билмаган кўплаб ҳадисларни ёзиб олади, улар билан илми Иломга доир масалалар хусусида савол-жавоблар қилади. Қуръон ва ҳадислар ҳофизи Ибн Ҳажар ал-Асқалоний бундай

дейдилар: “Муҳаддисдан рихлат қилмоғидан аввал талаб қилинадиган шарт шуки, у дастлаб ўз юртидаги ҳадисларни тўпламоғи, уларни чуқур ўрганиб, ёдлаб олмоғи даркор. Шундан кейингина у ўзга мамлакатларга рихлат қилиб, унинг давомида ўзида мавжуд бўлмаган ҳадисларни тўплаб ўрганади”.

ИККИ ҲАРАМ – МАККАИ МУКАРРАМА ВА МАДИНАИ МУНАВВАРАГА ЙЎЛ ОЛГАНЛАРИ

Тарихчи Муҳаммад ибн Аҳмад ибн Усмон ибн Қоймоз аз-Заҳабий (хижрий 673—748) ва бошқа уламоларнинг ёзишларича, Имом ал-Бухорий хижрий 205-йилдан ҳадис тўғаракларига қатнай бошлаганлар ва ўз юртларидаги йирик шайхларнинг кўпчилигидан дин илми, хусусан илми ҳадисни ўрганиб ва улар билган жамики ҳадисларни ёд олиб бўлгач, 210-йили рихлат қилганлар. Ул киши оналари ва акалари ҳамроҳлигида ҳаж сафарини яқунлагач, Маккада қолишга қарор қиладилар. Ўша даврда Макка Хижознинг энг муҳим илмий

марказларидан бири эди. Имом ал-Бухорий ул ерда азалий мақсадларига етиб, илму маърифатга бўлган чанқокликларини қондирадиган тинмас булоқни топадилар. Ул киши Маккада эканликларида вақти-вақти билан Мадинага ҳам бориб-келиб турадилар.

Имом ал-Бухорий икки Шариф Ҳарам (Маккаи Мукаррама ва Мадинаи Мунаввара) да ўзларининг айрим рисоаларини битиб, бу билан “Ал-Жомиъ ас-саҳиҳ” ва унинг мавзуларига асос солдилар. Имом ал-Бухорий бу ҳақда: “Ўн саккиз ёшга етганимда “Саҳоба ва тобеъийнлар масаласи” китобини тасниф этдим, сўнг Мадинада ойдин кечалари Расулulloҳ саллаллоҳу алайҳи ва салламнинг муборак қабрлари ёнида ўлтириб “Қатта тарих” номли китобимни ёздим. Ўтмишдаги шахсларнинг деярли барчаси ҳақида менда маълумот бўлса-да, китобимнинг чўзилиб кетмоғини истамадим”, – дейдилар.

Имом ал-Бухорий яна бундай дейдилар: “Мен (устозим) Ал-Ҳумайдийнинг хузурларига кирдим. Шунда мен ўн саккиз ёшларда бўлиб, ул

киши билан бир одам қандайдир ҳадис хусусида тортишиб туришган экан. Устозим менинг кириб келганимни кўриб: “Ана, иккимизнинг тортишувимизни ҳал қила оладиган киши келди!” – дея менга ўрталаридаги муаммони баён қилдилар. Мен масалани Ал-Ҳумайдийнинг фойдаларига ҳал қилиб бердим, чунки ҳақиқат ул киши томонда эди.

Ал-Ҳофиз ибн Ҳажар бундай дейдилар: “Имом ал-Бухорийнинг Маккага дастлабки рихлатлари хижрий 210-йили бўлган эди. Ул киши агар илми ҳадисни эндигина ўрганишга киришган чоғларида рихлат қилганларида ҳам, бу борада юқори даражага эришган(бу ердаги) тенгдошларига албатта етиб олган бўлур эдилар!”.

ЮРТМА-ЮРТ КЕЗГАНЛАРИ

Имом ал-Бухорий, ҳадис талабида рихлат дарвозасини каттиқ қокдилар ва (дарвоза очилгач), ислом мамлакатларининг деярли барчасига рихлат қилдилар.

Имом ал-Бухорий бу ҳақда ўзлари: “Мен Шом, Миср ва Жазира (Дажла ва

Фурот оралиғидаги ерлар)га икки марта, Басрага тўрт марта бордим, Ҳижозда олти йил яшадим, аммо муҳаддислар билан биргаликда Куфа ва Бағдодга неча марта борганимнинг ҳисобига етолмайман”, – дейдилар.

Ал-Ҳатиб ал-Бағдодий бундай дейдилар: “Имом ал-Бухорий турли мамлакатлардаги муҳаддислар ҳузурига рихлат қилдилар: Хуросон ва Жибал(Хузистон)да, Ироқ шаҳарларининг барчасида, Ҳижоз, Шом ва Мисрда ҳадислар ёзиб олдилар, Бағдодга эса кўп марта келиб кетдилар”.

Ал-Ҳофиз ибн Ҳажар: “Маккада бўлганларидан сўнг, рихлат қилишга қурблари етган барча мамлакатлардаги шахслар ҳузурига бордилар”, – дейдилар. Аз-Заҳабий ул киши қадам ранжида қилган ерлар хусусида гапириб, улар қаторида Балх, Нишопур, Рей(Рай), Бағдод, Басра, Куфа, Мадина, Восит, Дамашқ, Асқалон, Ҳимс ва бошқа шаҳарларни зикр қиладилар.

Ал-Ҳоким Абу Абдуллоҳ Имом ал-Бухорий рихлат қилган мазкур шаҳарларни зикр қила туриб: “Имом ал-

Бухорий мазкур шаҳарларга илм талабида рихлат қилиб, ҳамиша ул ерлардаги шайхлар ҳузурида яшадилар”, – дейдилар.

ИМОМ АҲМАД БИЛАН УЧРАШИБ ҲАМСУҲБАТ БЎЛГАНЛАРИ

Имом ал-Бухорий ҳаётлик вақтларида Бағдод Араб халифалиги шаҳри ҳамда илм ва уламолар маркази эди. Шу боисдан Имом ал-Бухорий ул ерга қайта-қайта, жами саккиз марта бориб-келдилар. Ҳар сафар борганларида Имом Аҳмад билан учрашиб, суҳбат қурар эдилар. Шунда Имом Аҳмад ул кишини Бағдодда қолиб яшашга ундаб, Хуросонда узоқ вақт туриб қолганларига эътироз билдирардилар. Бу фикрга Имом ал-Ҳофиз ибн Ҳажарнинг “Фатҳ ул-борий ли-шарҳи саҳийҳ ал-Бухорий” номли асарларидаги маълумотлар зид бўлиб, ул киши бундай дейдилар: “Имом ал-Бухорий “Ал-Жомий ас-саҳийҳ”нинг “Китоб ан-никоҳ” қисмидаги “Мо йаҳуллу минан-нисо” номли бобда Имом Аҳмаддан бевосита бир дона ҳадис ва “Китоб ал-Мағозий” қисмининг охирида билвосита бир дона

ҳадис келтирганлар, холос. Шунга кўра, гўёки Имом ал-Бухорий Имом Аҳмаддан (атайлаб) кам ҳадис келтиргандек кўринадилар. Аммо, ундай эмас. Имом ал-Бухорийнинг Имом Аҳмаддан кам ҳадис келтирганларининг боиси шуки, ул киши аввалги рихлатларида кўпроқ Имом Аҳмаднинг устозлари билан учрашиб, ана ўшалардан ҳадис ёзиб олиш билан кифояланганлар. Кейинги рихлатлари чоғида эса Имом Аҳмад (муайян сабабларга кўра) аҳён-аҳёндагина ҳадис айтадиган бўлиб қолганлар. Шунинг учун Имом ал-Бухорий Имом Аҳмадни қўйиб, кўпроқ (устозлари) Али ибн Абдуллоҳ ал-Мадинийдан ҳадис келтирганлар”.

УСТОЗЛАРИ

Имом ал-Бухорий Исломи оламидаги йирик муҳаддисларни ўзида жамлаган муҳим илмий марказларга рихлат қилиб, ишончу ҳалоллик тимсоли бўлмиш устозларидан илми ҳадис ўргандилар, кўплаб ҳадислар ёзиб олдилар. Бу хусусда ул кишининг ўзлари бундай деб айтган эканлар: “Мен бир минг саксонга

уламодан ҳадис ёзиб олдим, уларнинг орасида ҳадис илмини билмайдиган бирорта ҳам шахс йўқдур”. Ул киши яна бундай деб айтган эканлар: “Мен: “Иймон сўзда ҳам, амалда ҳам бўлмоғи лозим”, дейдиганлардангина ҳадис ёзиб олдим”.

Ал-Ҳофиз ибн Ҳажар: “Бундай ровийлар қуйидаги беш табақадан иборат” дейдилар:

1) Имом ал-Бухорийга тобеъийлардан ҳадис айтганлар, яъни атбоъ ут-тобеъийлар;

2) Атбоъ ут-тобеъийлар даврида яшаган-у, лекин тобеъийларнинг ишончли кишилари (яъни, атбоъ ут-тобеъийлар) ҳақида ҳеч нарса эшитмаган кимсалар;

3) Имом ал-Бухорий устозларининг ўрта табақаси. Улар тобеъийлар билан мутлақо учрашмаган бўлиб, атбоъ ут-тобеъийларнинг йирик вакилларидан ҳадис олганлар;

4) Имом ал-Бухорий билан биргаликда ва ул кишидан бироз илгари ҳадис илмини ўрганган кимсалар бўлиб, ул киши устозлари илгарироқ айтган ёки бошқалардан топмаган ҳадисларни шулардан олганлар;

5) Илми ҳадис бўйича Имом ал-Бухорийнинг талабларига жавоб бергувчилар. Ул киши фойдаланиш мақсадида улардан ҳадислар эшитиб, унча муҳим бўлмаганларини ривоят қилганлар ва бунда Усмон ибн Абу Шайба Вақиъдан ривоят қилган қонун-қоидаларга амал қилганлар. Вақиъ эса бу қонун-қоидалар ҳақида: “Киши, токи илм бобида ўзидан билимлироқ, ўзи билан тенг ва ўзидан паст кимсалардан ҳадис эшитмай туриб етук олим бўла олмас” деганлар. Имом ал-Бухорийнинг ўзлари эса бу хусусда бундай деганлар: “Киши, токи илм бобида ўзидан устунроқ, ўзи билан тенг ва ўзидан паст кимсалардан ҳадис ёзиб олмай туриб комил муҳаддис бўла олмас”. Ал-Ҳофиз ибн Ҳажар мазкур беш табақага мансуб ровийлар исмини ўз асарларида зикр қилганлар.

Шундай қилиб, Имом ал-Бухорий устозларидан 289 тасининг айтган ҳадисини “Ал-Жомиъ ас-саҳиҳ”га киритганлар.

ҚУВВАИ ҲОФИЗАЛАРИ

Аллоҳ субҳонаҳу ва таоло Имом ал-Бухорийга ақл бовар қилмас даражада кучли қувваи ҳофиза ва хотира ато этган эдики, бу борада ул кишига ўз даврларида ҳеч кимса тенг келолмасди. Имом ал-Бухорийнинг ғоятда кучли қувваи ҳофиза ва хотира соҳиби бўлганликлари хусусидаги тарихий маълумотлар шул қадар ишончли, батафсил ва изчилки, ҳатто “Доират ал-маъориф ал-исломийя”(“Ислом энциклопедияси”) муаллифлари (бўлмиш йирик шарқшунослар – Венсинк, Мартин, Хоустма, Арнольд, Бассет, Хартман, Гибб ва бошқалар) ҳам ул кишини тан олишиб: “Имом (ал-Бухорий) қувваи ҳофизасига кўра Аллоҳнинг ердаги мўъжизаларидан биридир!” деб ёзганлар. Айтишларича, Имом ал-Бухорий болалик чоғларидаёқ етмиш минг ҳадисни ёддан билганлар, ҳар қандай ҳажмдаги китобни бир марта ўқибок ёдлаб олганлар.

Имом ал-Бухорийнинг котиблари Муҳаммад ибн Абу Ҳотим ривоят қиладилар: “Мен Ҳошид ибн Исмоил ал-Бухорий билан яна бир кишининг бундай деганини эшитдим: “Имом ал-Бухорий болаликларида биз билан биргаликда ҳадис тўғарагига қатнар эдилар-у, аммо бирорта ҳам ҳадис ёзиб олмас эдилар. Шу залда бир канча кунлар ўтиб, биз ҳар куни ул кишидан: “Сиз биз билан биргаликда тўғаракка қатнайсиз-у, лекин ҳадис ёзиб олмайсиз, нечун бундай қиласиз?”, – деб сўрайвердик. Ниҳоят, Имом ал-Бухорий ўн олти кундан кейин бизга: “Ҳадеб сўрайвериб, ўз холимга қўймадингизлар, кани, ёзиб олган ҳадисларингизни менга кўрсатинглар-чи!”, – дедилар. Биз ўзимиздаги ҳадисларнинг барисини ул кишига узатдик, улар ўн беш мингдан зиёд эди. Имом ал-Бухорий мазкур ҳадисларни бирма-бир ёддан айтиб бердилар, ҳатто биз ул киши ёддан айтаётганларида ўз битикларимиздаги хатоларни тузатиб ҳам олдик. Сўнг, Имом ал-Бухорий: “Нима, сизлар мени тўғаракка беҳуда келиб-кетяпти, кунини бекор ўтказяпти” – деб ўйладингизларми?!”, – дедилар. Шунда биз

бирорта ҳам олимнинг ул кишининг олдиларига туша олмаслигини англаган эдик.

Имом ал-Бухорий ёш бола бўлсаларда, маърифат аҳли ортларидан ҳадис талабида гала-гала бўлиб эргашиб юришар, ул кишини йўл четига ўлтиришга мажбур қилишиб, ҳадис сўрашар эди. Шунда Имом ал-Бухорийнинг атрофларида минглаб ҳадис толиблари тўпланарди, уларнинг кўпчилиги ул кишидан ҳадис ёзиб олгувчилар бўларди.

Муҳаммад ибн Абу Ҳотим хабар қиладилар: “Мен Сулаймон ибн Мужоҳиднинг бундай деганларини эшитдим: “Мен Муҳаммад ибн Салом ал-Пойкандийнинг ҳузурларида бўлдим. Шунда ул киши менга: “Бундан бироз илгарироқ келганингизда, етмиш минг ҳадисни ёд олган бир болани кўрган бўлур эдингиз”, - дедилар. Мен дарҳол ташқарига чиқиб, уни учратдим-да: “Етмиш минг ҳадисни ёд олган бола сенмисан?”, – дедим. У: “Ҳа, бундан ҳам кўпроқ ҳадисни ёд биламан”, – деб айтди. Кейин у яна бундай деб кўшиб кўйди: “Мен сизга ҳадис айтсам, кўпчилигининг

таваллуд топган ва вафот этган саналарини, яшаб ўтган масканларини шахсан ўзим аниқлаган саҳоба ва тобеъийнлардангина ҳадис айтаман. Шунингдек, мен саҳоба ва тобеъийнлар ривоят қилган ҳадислардан асоси Куръони Карим ва Расулulloҳ саллаллоҳу алайҳи ва салламнинг суннатларида мавжуд бўлганларинигина айтаман”.

Муҳаммад ибн Абу Хотим (Имом ал-Бухорийнинг котиблари) бундай дейдилар: “Аллома Ражо ибн Муражжо келиб, Абу Абдуллоҳ (яъни, Имом ал-Бухорий)га: “Менинг (ўзингиз билан илм борасида баҳслашувга) келаётганимни билгач, қандай ҳозирлик кўриб қўйдингиз? Қайси мавзу бўйича тайёрландингиз?”, – дедилар. Абу Абдуллоҳ: “Ҳеч қандай мавзу бўйича тайёрланмадим, умуман баҳслашувга ҳозирлик кўрганим йўқ. Агар бирор мавзуга доир саволларингиз бўлса, айтаверингиз!”, – дедилар. Шундан сўнг, Ражо ибн Муражжо дин илмига оид турли мавзулар бўйича мунозара қила-қила охири жимиб қолдилар. Шунда ал-Бухорий: “Яна саволларингиз борми?”, – дедилар. Ул киши уялиб ва хижолат билан: “Ҳа”, –

дедилар. Ал-Бухорий: “Ундай бўлса, сўрангиз!”, – дедилар. Шунда Ражо ибн Муражжо Айюбдан нақл қилинган ҳадислар исноди хусусида сўзлаб, ўн учтача ровийнинг исмини зикр қилиб эдилар, Абу Абдуллоҳ сукут сақлаб ўлтиравердилар. Ражо ибн Муражжо буни кўриб, “Бирор хато қилиб қўйдиммикан?” деган хавотирда: “Эй Абу Абдуллоҳ! (Одамларга кўп яхшиликлар қилгансиз, иншоаллоҳ,) яна кўплаб яхшиликлар қилурсиз! (Бирор хатога йўл қўйган бўлсам, айтингиз!)”, – дедилар. Абу Абдуллоҳ боя Ражо ибн Муражжо зикр қилган ровийлардан еттитасини сохта деб топиб(қолган олтитасига), яна олтмишдан ортиқ ровий исмини қўшимча қилдилар. Сўнг, Ражога: “Қора салла хусусида қанча ҳадис ривоят қилгансиз?”, – дедилар. Ражо жавоб бериш ўрнига: “Сиз ўзингиз-чи?”, – дедилар. Абу Абдуллоҳ: “Унинг хусусида қирқта ҳадис ривоят қиламан?”, – деб жавоб қилдилар. Ражо буни эшитиб азбаройи каттик уялганларидан оғизларида тупуклари қуриб қолди”.

Ал-Бухорий, бундай дейдилар: “Юз минг саҳиҳ (тўғри) ва икки юз минг ғайри

сахих (нотўғри) ҳадисни ёддан биламан ва бу китобни (яъни, “Ал-Жомиъ ас-сахих”ни) етти мингтача ҳадис (яъни, иснод) асосида яратдим”.

Ул киши яна бундай дейдилар: “Мен Балхга бордим. Шунда (илгари бу ерга келганимда) кимлардан ҳадис ёзиб олган бўлсам, ҳар бири (янги) ҳадис айтиб бермоғимни илтимос қилди. Мен уларга ўзим мингта шайхдан ёзиб олган мингта ҳадисни ривоят қилиб бердим”.

Ул киши яна бундай дейдилар: “Бир куни биз Анасдан ҳадис ривоят қилган ровийлар ҳақида фикрлашдик. Шунда уч юзта ровий исми хотирамга келди”.

САМАРҚАНДА ИМТИҲОН ҚИЛИНГАНЛАРИ

Муҳаммад ибн Абу Ҳотим куйидаги хабарни Абу ул-Азҳардан олганликларини айтиб, бундай дейдилар: “Самарқандда тўрт юз ҳадис уламолари бор эди. Бир куни улар бир жойга тўпланишиб, етти кун (баъзи манбада тўққиз кун) давомида Имом ал-Бухорийни имтиҳон қилишди, мақсадлари – ул кишини илми ҳадис

борасида янглиштириб, мағлуб этиш эди. Шул боисдан улар Шомга мансуб ҳадислар иснодини Ироққа мансуб ҳадислар исноди билан ва Ироққа мансуб ҳадислар иснодини Шомга мансуб ҳадислар исноди билан ҳамда Маккага мансуб ҳадислар иснодини Яманга мансуб ҳадислар исноди билан алмаштириб қўйишди. Аммо, улар ҳарчанд уринмасинлар, на иснод ва на матн хусусида ул кишини заррача чалкаштира олмадилар!

БАҒДОДДА ИМТИҲОН ҚИЛИНГАНЛАРИ

Аҳмад ибн Адий ал-Хофиз: “Мен бир неча шайхларнинг бундай деб ҳикоя қилаётганларини эшитдим”, – дейдилар: “Имом ал-Бухорий Бағдодга келдилар. Шунда ҳадис уламолари бир ерга тўпланишиб, юзта ҳадис, матн ва иснодларини бир-бири билан алмаштириб қўйишди, яъни бир иснод матнини иккинчи бир иснодга ва бир матн иснодини иккинчи бир матнга тиркаб қўйишди. Сўнг, Имом ал-Бухорийни

имтиҳон қилиб кўриш мақсадида ўзларидан ўн кишини ажратиб, ҳар бирига ўнтадан ҳадис бўлиб беришди-да, уларни илм мажлисида ул кишининг эътиборларига ҳавола қилишни топширишди. Шундай қилиб, Хуросон ва бўлак ерлардан келган илм аҳли ҳамда бағдодлик уламолар бир ерга тўпланишди. Мажлис иштирокчилари жой-жойларига ўлтиришиб, гала-говур босилгач, боягилардан бири ўрнидан туриб мазкур ўнта ҳадисдан бирини савол тариқасида Имом ал-Бухорийнинг эътиборларига ҳавола қилди. Шунда Имом ал-Бухорий: “Бундай ҳадисни билмайман”, – дедилар. Сўнг, у бошқа ҳадисни айтиб эди, Имом ал-Бухорий унинг хусусида ҳам: “Бундай ҳадисни билмайман”, – дедилар. У шу тариқа ўзига топширилган ўнта ҳадисни то тугагунча бирма-бир айтаверди, Имом ал-Бухорий бўлсалар ҳар сафар: “Бундай ҳадисни билмайман”, – деб жавоб беравердилар. Шунда мажлисдаги синов уюштирган уламолар бир-бирларига қайрилиб қарашиб: “Ул киши (бизнинг найрангимизни) фаҳмладилар” – дейишса, синовдан беҳабар илм аҳли: “Ул киши

билим ва фаҳм борасида етук эмас эканлар”, – деб айтишар эди.

Кейин, бояги ўн кишидан иккинчиси ўрнидан туриб ўшал чалкаш ҳадислардан бири хусусида Имом ал-Бухорийдан сўради. Имом ал-Бухорий: “Бундай ҳадисни билмайман”, – дедилар. Сўнг, у бошқаси ҳақида сўради. Имом ал-Бухорий яна: “Бундай ҳадисни билмайман”, – деб жавоб қилдилар. У шу йўсинда ўзидаги ўнта ҳадисни то тугагунча айтаверди, Имом ал-Бухорий бўлсалар ҳар гал: “Бундай ҳадисни билмайман”, – деявердилар. Кейин, улардан учинчиси, тўртинчиси ва шу тариқа навбатма-навбат ўнталаси ўзидаги чалкаш ҳадислар тугагунга қадар Имом ал-Бухорийга савол беришаверди, Имом ал-Бухорий бўлсалар бирдай: “Бундай ҳадисни билмайман”, – деб жавоб қилавердилар.

Имом ал-Бухорий уларнинг саволлари тугаганини билгач, биринчи (савол берган) кишига ўгирилдилар-да: “Сиз айтган дастлабки ҳадис хусусига келсак, унинг исноди мана бундай, матни эса бундай, иккинчисиники мана бундай ва бундай” – дея келтирган ўнтала чалкаш ҳадиснинг

исноди матнларини жой-жойига қўйдилар. Шунда барча мажлис аҳли ул кишининг ўткир ақлу заковат ва қувваи ҳофизалари олдида таъзим бажо айладилар.

Ал-Ҳофиз ибн Ҳажар ана шу воқеа ҳақида бундай дейдилар: “Бу ўринда Имом ал-Бухорийга таъзим бажо қилмоқ лозим. Аммо, Имом ал-Бухорийнинг чалкаш иснодларни жой-жойига қўйганлари, ҳофиз эканликлари ҳайратланарли эмас, балки чалкаш иснодлар тартибидаги хатоларни бир марта эшитибок эслаб қолганлари ҳайратланарлидир”. Яъни, Имом ал-Бухорийнинг атайлаб чалкаштирилган иснодларни минглаб уламолар ҳузурида жой-жойига қўйганлари, албатта, ул кишининг дин илми бобида ғоятда камолга етганларининг далили эканлигига заррача шубҳа йўқ. Лекин, бундан ҳам муҳимроқ ва ниҳоятда ҳайратланарли томони шуки, ул киши юзта чалкаш иснодни бир эшитишдаёқ қайсиниси қайси матнга тегишли эканлигини дарҳол фаҳмлаб, уларнинг ҳар бирини тартиб билан жой-жойига қўйдилар.

БАСРАДАГИ ДАРСЛАРИ

Юсуф ибн Мусо ал-Марвазий бундай деб хабар қиладилар: “Мен Басра Жомеъ масжидида эдим, ногаҳон жарчининг: “Эй илм аҳли: Ҳазрат Имом ал-Бухорий қадам ранжида қилдилар”, – деб эълон қилганини эшитдим. Шунда барча ўрнидан туриб ул кишига пешвоз чикди, мен ҳам улар билан бирга эдим. Қарасак, ул киши ҳали соқолига оқ тушмаган бир йигит эканлар, ичкарига кириб устун ортида намоз ўқидилар. Намоз ўқиб бўлганларидан сўнг, одамлар ул кишини қуршаб олишди-да, муайян бир вақтни белгилаб, ҳадис илмидан дарс бермоқларини илтимос қилишди. Имом ал-Бухорий розилик билдирдилар. Кейин, бояги жарчи иккинчи бор: “Эй илм аҳли! Ҳазрат Имом ал-Бухорий ташриф буюриб эдилар, биз ул кишидан ҳадис илмидан дарс бермоқларини илтимос қилдик, ул киши рози бўлдилар. Эртага фалон вақтда, фалон жойда ҳозир бўлингизлар!”, – деди. Эртасига ўшал таъйин қилинган жойда муҳаддислар, Қуръон ва ҳадис хофизлари,

фақиҳлар ҳамда шунчаки дин илмига кизиқувчилар, жами бир неча минг одам тўпланди. Имом ал-Бухорий уларнинг қаршисига ўлтиргач, дарс бошлашдан бурун: “Эй Басра аҳли! Мен бир ёш йигит бўлсам-да, ҳадис айтиб бермоғимни илтимос қилдингизлар. (Бунинг учун сизлардан миннатдорман). Мен ҳозир сизларга юртдошларингиз ривоят қилган, ўзларингизда йўқ ҳадислардан айтиб бераман”, – дедилар. Сўнг, ул киши дарс беришга киришдилар...”.

ИМОМ АЛ-БУХОРИЙНИНГ ЎЗ ЮРТЛАРИГА ҚАЙТИШЛАРИ

Имом ал-Бухорий ўз рихлатларидан кўзлаган мақсадларига эришгач, Бухорога қайтадилар-да, ўзлари тасниф этган “Ал-Жомийъ ас-саҳиҳ” дан ҳадис толибларига дарс бера бошладилар. Шунда Бухоро амири Холид ибн Аҳмад аз-Зухлий, ўзи муҳаддислардан бўла туриб, Имом ал-Бухорийнинг Ислом оламида қозонган обрў-эътиборларини кўролмай, ул кишига қарши фитна уюштиради-да, “Имом ал-Бухорий фатво беришга муносиб (лойиқ)

эмас”, деган фармон чиқаради. У бунга қадар “Имом ал-Бухорий: “Агар икки гўдак бир совлик (кўй) сутидан ичса, эмишганларга ўзаро нима ҳаром бўлса, уларга ҳам ҳаромдур”, – деб фатво берибди” деган ифво тарқатади. Лекин, амирнинг бу тухматига мунофиқу фасод аҳлидан бўлак ҳеч кимса эътибор бермайди. Шунда амир Имом ал-Бухорийни бадном қилишнинг бўлак йўллари излай бошлайди. Имом ал-Бухорий эса амиру ҳокимлар, султону подшоҳлар суҳбатидан ўзларини бутунлай олиб қочар, уларни мадҳ қилишни ҳуш кўрмас ва доимо: “Амирлар суҳбатида бўлгувчи кишининг ўз динида қолмоғи мушкулдир. Амирлар билан дўстлашмоқ илм учун ҳақорат ва уларга лаганбардорлик қилмоқ – дин учун зарурдур”, – дер эдилар. Имом ал-Бухорийнинг бу фикрларидан яхши хабардор бўлган амир ул кишидан саройга келиб “Ал-Жомий ас-саҳиҳ” ва “Ат-Таърих ал-кабир”дан дарс бермоқларини талаб қилади. Аммо, Имом ал-Бухорий унинг бу талабини рад этиб, саройдан келган вакилга: “Мен илмни таҳқирлаб, уни султонлар эшигига олиб бормаيمان!”, – дедилар. Шунда Холид ибн

Аҳмад аз-Зухдлий: “Имом ал-Бухорий амир саройига келишни истамасалар, ул ҳолда мен ва ўғилларим учун бир вақтни таъйин қилсинларки, унда ўзгалар бўлмасин!”, – деб хабар юборади. Лекин, Имом ал-Бухорий бу сафар ҳам унинг талабини рад этиб: “Илм – Расулulloҳ саллаллоҳу алайҳи ва салламнинг ўз умматларига қолдирган мерослари бўлиб, ундан баҳраманд бўлмоққа барча мўмин-мусулмонлар, улар хоҳ авом ва хоҳ ҳукмдор бўлсинлар, тенг ҳуқуқлидирлар. Агар амирга илм даркор бўлса, ҳовлимга ёки масжидга келсин!”, – деб айтадилар. Имом ал-Бухорийнинг бу қатъий жавобларидан амир ниҳоятда қаттиқ дарғазаб бўлади ва ул кишини шаҳардан бадарға қилишга ҳаракат қилади. Аммо, Имом ал-Бухорий миллионлаб мусулмонлар қалбидан мустаҳкам ўрин олган бўлиб, амир ул кишини зўрлик билан шаҳардан чиқариб юбора олмайди. Шул боис у Имом ал-Бухорий хусусларида яна турли-туман тухматлар тарқатиб, аҳолининг муайян қисми орасида ул кишига нисбатан норозилик кайфиятини уйғотишга муваффақ бўлади. Шундан сўнг

амир Имом ал-Бухорийга Бухорони тарк этмоқни буюради.

Имом ал-Бухорий шаҳардан чиқиб кета туриб ўзларига тухмат қилган кишиларни дуоибад қиладилар. Бир неча кун ўтмай амир Холид ибн Аҳмад аз-Зухлий бошлик барча фитначилар турли балоларга гирифтор бўлишди.

Имом ал-Бухорий шаҳарни тарк этиб, аввал Пойкандга, сўнг Самарқандга келдилар, лекин ҳар иккала шаҳарда ҳам муқим янаб қолишни истамадилар. Чунки, бу ерлар аҳолиси ҳам Бухоро аҳли каби икки гуруҳга бўлинган бўлиб, бири ул киши хусусларидаги тухматларга ишонган, *иккинчиси уларни инкор қилаётган эди.* Шул боис Имом ал- Бухорий Самарқанд яқинидаги Хартанг қишлоғига бориб, у ердаги қариндошлари Ғолиб ибн Жибрийлнинг уйида истиқомат қилиб қоладилар.

ИМОМ АЛ-БУХОРИЙНИНГ ВАФОТЛАРИ

Абдулқуддус ибн ал-Жаббор ас-Самарқандий Имом ал-Бухорийнинг ўша

кезлардаги аҳволлари хусусида эслаб: “Кечалардан бирида мен Имом ал-Бухорийнинг хуфтон намозидан кейин Аллоҳ таолога дуо қила туриб, “Ё парвардигоро! Ер юзи кенг бўлса-да, менга торлик қилиб қолди, мени ўз даргоҳингга қабул айлагин!”, – деб айтганларини эшитдим. Сўнг, ўша ой тугамай, Аллоҳ таоло ул кишини ўз ҳузурига чорлади”, – дейдилар.

Имом ал-Бухорийнинг Хартангдаги қариндошлари Ғолиб ибн Жибрийл бундай дейдилар: “Имом ал-Бухорий (уйимда) бир неча кун яшагач, бетоб бўлиб қолдилар. Шунда самарқандликлар вакил юбориб, ул кишини Самарқандга чорлашиб эди, рози бўлдилар. Сўнг, ковушларини кийиб, бошларига салла ўрадилар-да, менинг кўмагимда улов томон йигирма кадамча юриб бордилар, аммо қувватлари етмагач:

“Силлам қуриди, мени уйга олиб қирингизлар!”, – дедилар. Биз уйга олиб киргач, ўринга ётдилар-да, Аллоҳ таолога дуо айта туриб жонлари узилди. Сўнг, баданларидан тер қуюлди”.

Имом ал-Бухорий хижратнинг 256-йили (милодий 870 йили), Ийд ал-фитр

кечаси (31 августда) 13 куни кам 62 ёшда оламдан ўтдилар.

Имом ал-Бухорийни ювғучи ювиб кафанлагандан кейин ҳам жасадларидан тер қуюлишда давом этди. Баъзи одамлар ул кишини Самарқандга олиб кетиб, ўша ерда дафн қилмоққа ҳаракат қилишиб, бошқалар билан тортишишди. Кейин, бир қарорга келишиб, Хартанг кишлоғига дафн қилишди. Шундай қилиб, Имом ал-Бухорий Рамазон ҳайити куни, пешин намозидан сўнг дафн қилинди. Шу тариқа ўзининг ёрқин нурлари билан дунёни ёритиб турган илм қуёши сўнди, илми набавиййани асрлардан асрларга оширган, Расулulloҳ саллаллоҳу алайҳи ва салламнинг муборак ҳадисларини жамлаш йўлида жонини фидо қилган буюк зотни туфрок ўз бағрига олди. Ҳа, ул зотни туфрок ўз бағрига олди-ю, дунёни зулмат босгандек бўлди!

Имом ал-Бухорий дафн қилинганларидан сўнг, қабрларидан мушку анбар ҳиди янглиғ бир муаттар бўй таралиб турди. Бундан хабар топган яқин ва узоқ ерлардаги одамлар ишонч ҳосил қилмоқ учун қабрлари тепасига келишиб, унинг

табаррук хокидан бир сиқим-бир сиқим олиб кета бошладилар. Шунда кишлок аҳли лаҳад очилиб қолишидан чўчиб, қабрларини панжара билан ўраб қўйишди.

Хатиб ал-Бағдодий айтишларича, Абдулвоҳид ибн Одам ат-Тавовисий бундай деган эканлар: “Мен тушимда Расулulloҳ саллаллоҳу алайҳи ва салламни кўрдим, бир гуруҳ саҳобалари билан бир ерда тек турган эканлар. Ул зотга салом бериб эдим, алик олдилар. Сўнг, мен: “Ё Расулаллоҳ, бу ерда не қилиб турибсиз?”, – дедим. Шунда ул зот: “Муҳаммад ибн Исмоил ал-Бухорийни кутиб турибман”, – деб марҳамат қилдилар. Бир неча кундан кейин Имом ал-Бухорийнинг вафот этганлари ҳақида хабар келди. Чамалаб кўрсам, ул киши айнан мен Жаноб Расулulloҳни тушимда кўрган вақтда оламдан ўтган эканлар”.

ШЕЪРЛАРИ

Имом ал-Бухорий шоир бўлмасаларда, баъзи-баъзида пурҳикмат байтлар битиб турардилар. Мана улардан намуналар:

*Ғанимат бил рукуъ фазлин юмушдан
сен халос вақтинг,*

*Ажал ногоҳ келиб, зора, рукуъ қилган
чогинг ўлсанг!*

*Жаҳон айвонида кўрдинг неча жисми
саломатни,*

*Вале кетди танидан жон, унутма, гар
одам бўлсин!*

* * *

*Сезмаган паймонасини тўлганин
моллар каби,*

*Ҳайдалиб қушхоналарга беомон
сўйиласан.*

МУСУЛМОНЛАРНИНГ ИМОМ АЛ-БУХОРИЙГА БЎЛГАН МУҲАББАТЛАРИ

Имом ал-Бухорий рихлатлари чоғида бирор шаҳарга ёки бирор ерга келиб тушсалар, одамлар шул қадар қизиқиш ва меҳр билан ул кишини ўраб олар эрдиларки, бунинг таърифу тавсифига тил ожиздур. Аллоҳ таоло Имом ал-Бухорийга инъом этган беназир қувваи ҳофиза, ақлу заковат, ахлоқу одоб, саховат ва илм хусусидаги овозаларни эшитган одамлар ул кишининг бирор ерга қадам ранжида

қилганларидан хабар топганлари ҳамонок тезликда ўшал ерга боришарди, натижада атрофларида шунчалик кўп одам тўпланар эдики, ҳатто оёқ қўйгудек жой топилмас эди. Имом ал-Бухорий рихлатларидан Бухорога қайтаётганларида пешвоз чиқишиб, шаҳардан бир фарсах (2250 м) нарида ул киши учун чодир ўрнатишдида, ўшал ерда мунтазир бўлиб туришди. Шундай воқеа Нишопурда ҳам содир бўлган бўлиб, Имом Муслим бу ҳақда бундай дейдилар: “Муҳаммад ибн Исмоил Нишопурга келганларида шаҳар аҳли ул кишига шул қадар иззат-икром кўрсатдики, унинг на бирор аллома ва на бирор ҳукмдорни бунчалик эъзозлаганини сира кўрмадим. Ўшанда Нишопур аҳли Имом ал-Бухорийни шаҳардан 2 ёки 3 манзил нарида кутиб олган эди”.

А С А Р Л А Р И

Имом Аҳмад ибн Муҳаммад ибн Абу Бакр ал-Хатийб ал-Қасталоний ал-Мисрий (хижрий 851 – 923) ўзларининг “Ал-Муқаддима” номли асарларида Имом ал-Бухорийнинг асарлари хусусида:

“Дархакикат ул зоти шарифнинг асарлари куёш изидан юриб дунёни айланди, уларнинг фазлини фақат шайтон йўлдан урганларгина тан олмади”, – дейдилар.

Имом ал-Бухорийнинг асарлари куйидагилар:

- 1) “Ал-Жомий ас-саҳих”;
- 2) “Ал-Адаб ал-Муфрал”;
- 3) “Рафъ ул-йадаини фис-салот”;
- 4) “Ал-Кироъа халфал-имом”;
- 5) “Бирр ул-воли-даини”;
- 6) “Ат-Таърих ал-кабийр”;
- 7) “Ат-Таърих ал-авсат”;
- 8) “Ат-Таърих ас-сағийр”;
- 9) “Халк афърлил-ибод”;
- 10) “Аз-Зуъафо”;
- 11) “Ал-Муснад ал-кабийр”;
- 12) “Ат-Тафсийр ал-кабийр”;
- 13) “Ал-Ашриба”;
- 14) “Ал-Ҳиба”;
- 15) “Асомийус-саҳоба”;
- 16) “Ал-Вухдон”;
- 17) “Ал-Мабсут”;
- 18) “Ал-Илал”;
- 19) “Ал-Куна”;
- 20) “Ал-Фавоид”;
- 21) “Қазойос-саҳоба”.

Бу китоблардан бир нечасигина бизгача етиб келган бўлиб, қолганлари баъзи уламолар асарларида зикр қилинган, холос.

“Ал-жомиъ ас-саҳиҳ”

Имом ал-Бухорий яшаган даврдан илгари яратилган ҳадис китобларида саҳиҳ ва ғайри саҳиҳ ҳадислар аралаш ҳолда берилган бўлиб, ўқувчи улардаги бирор ҳадиснинг тўғри ё нотўғри эканлигини, токи унинг ровийлари аҳволини текширмай ва ҳадис аҳли орасида қай тарика маълум бўлганини аниқламай туриб, билолмасди. Агар у бунга муваффақ бўлолмаса, ул ҳолда унинг хусусида ҳадис уламоларидан сўрашга мажбур бўларди. Башарти унга бу ҳам муяссар бўлмаса, унда ўшал ҳадис унинг учун мавҳумлигича қоларди. Имом ал-Бухорий дунёга келиб, ҳадис илмида камолотга эришгач ва бу борада эгаллаган мақомларидан юқорироқ мақом қолмагач, ҳадис толибларини баҳсу саволлар машаққатидан халос этмоқ учун мавжуд

ҳадислар орасидан саҳиҳларини ажратиб олиб, уларни алоҳида китоб қилмоқни истадилар.

Шундай қилиб, ул киши оламга машҳур китобларини ёзиб, унга ўзлари саҳиҳ эканлигини аниқлаган ҳадисларни киритдилар ва уни “Ал-Жомиъ ал-муснад ас-саҳиҳ ал-мухтасар мин умури Расулulloҳ саллаллоҳу алайҳи ва саллам ва сунаниҳи ва аййомиҳи”(“Расулulloҳ саллаллоҳу алайҳи ва салламнинг фаолиятлари, суннатлари ва ҳаётлари давомида бўлган воқеалардан қисқача хабар бергувчи асосли, ҳаққоний тўплам”) деб атадилар.

Шайх Тоҳир ал-Жазоирӣ бундай дейдилар: “Имом ал-Бухорӣнинг “Ал-Жомиъ”(“Тўплам”) деган сўзни қўллаганларидан маълум бўладики, ул киши ўз китобларида бир турдаги ҳадисларни иккинчи турдаги ҳадислардан устун қўймаганлар, балки барча мавзудаги ҳадисларга тенг ўрин ажратганлар. Шу боисдан ҳам ул киши ўз китобларига ҳукмлар, фазилатлар, ўтмиш ва келажак хабарлари, шунингдек, ахлоқ-одоб ва лутфу саховатга доир ҳадисларни ҳам

киритганлар. Ўз китобларини “саҳиҳ” деб баҳолаганларининг боиси эса – унда бирорта ҳам заиф ҳадиснинг йўклигидир. Асарнинг баъзи муҳаддислар ноўрин танқид қилган жиҳатлари хусусига келсак, уларнинг ҳар бирига фақиҳ уламолар ўз асарларида раддия берганлар.

Имом ал-Бухорий: “Мен “Ал-Жомиъ”га фақат саҳиҳ ҳадисларнигина киритдим”, – деб жуда тўғри айтганлар. Ул кишининг “Ал-Муснад” деганларидан асосий мақсадлари – Расулуллоҳ саллаллоҳу алайҳи ва салламнинг исноди бирор саҳобага боғланадиган хоҳ қавлий (саҳобаларга буюрган), хоҳ феълий (ўзлари қилган) ва хоҳ тақририй (саҳобалар қилганда маъқуллаган) ҳадиси шарифларини ажратиб олиш эди.

Ал-Ҳофиз ибн Ҳажар: “Имом ал-Бухорий ўз китобларига фақат саҳиҳ ҳадисларни киритмоққа қарор қилганлар. Бу эса китобни “Ал-Жомиъ ас-саҳиҳ” деб номлаганларидан кўриниб турибди”, – дейдилар.

Имом Муслим ибн ал-Ҳажжож бу борада Имом ал-Бухорийга эргашдилар. Ул киши кўплаб муҳаддислар қатори

Имом ал-Бухорийдан ўрганган ва фойдаланган ҳолда ўзларининг машҳур китобларини ёздилар.

Иккаларининг китоблари ҳам “Ас-Саҳиҳ” деб номланди. Одамлар улардан ниҳоятда кўп фойдаланадиган бўлишиди, Ислом илмига доир бирор масалани ҳал қилолмасалар, уларга мурожаат қилиш одатга айланди. Мазкур икки китобдан кейин яна кўплаб ҳадисга доир асарлар яратилдики, уларнинг саноғига етиб бўлмайди.

“Ал-жомийъ ас-саҳиҳ”нинг ёзилишига туртки бўлган омиллар

Имом ал-Бухорий ҳадис талабида ўзга юртларга риҳлат қилган дастлабки вақтлардаёқ саҳиҳ ҳадисларни тўплаб бир китоб қилмоқ орзусида бўлганлар. Ал-Ҳофиз ибн Ҳажар: “Имом ал-Бухорийнинг мазкур китобни ёзишга бўлган азму қарорларига ҳадис ва фикҳ бобида мўминлар амири бўлмиш устозлари Исҳоқ ибн Роҳвайҳнинг “Расулуллоҳ саллаллоҳу алайҳи ва салламнинг муборак суннатларидан

иборат бир мухтасар тўпلام яратсангизлар эди!", деган сўзлари қувват баҳш этди", – дейдилар. Бу хусусда Имом ал-Бухорийнинг ўзлари:

“Устозимнинг ана шу сўзлари қалбимга чуқур ўрнашиб қолиб, “Ал-Жомий ас-саҳих”ни ёзишга киришдим”, – деган эканлар. Ул киши яна бундай деб айтган эканлар: “Мен тушимда Расулуллоҳ саллаллоҳу алайҳи ва салламни кўрдим, ул зотнинг рўпараларида туриб, елпигич билан муборак юзларидан ниманидир ҳайдаётган эмишман. Сўнг, мен бир таъбирчидан сўраб эдим, у: “Сиз Жаноб Расулуллоҳдан ёлғонни ҳайдайсиз”, – деди. Ана шу тушим мени “Ал-Жомий ас-саҳих” ни ёзмокқа илҳомлантирди”.

Имом ал-Бухорий “Ал-жомий ас-саҳих”ни қандай ёздилар?

Ал-Фарабий: “Мен Имом ал-Бухорийнинг бундай деб айтганларини эшитганман”, – дейдилар: “Мен “Ас-Саҳих” номли китобимга ғусл қилиб, икки рақъат намоз ўқимай туриб бирорта ҳам ҳадисни киритмадим”.

Имом ал-Бухорий яна бундай деб айтган эканлар: “Мен “Ал-Жомий”ни олти юз минг ҳадисдан (саҳиҳларини саралаб олиб) ўн олти йилда тасниф этдим ва уни ўзим билан Аллоҳ таоло ўртасидаги (аҳду паймонга вафо қилганимнинг) далили қилдим”.

Умар ибн Муҳаммад ибн Бажийр ал-Бажийрий ас-Самарқандий Имом ал-Бухорийнинг бундай деб айтганларини эшитган эканлар: “Мен “Ал-Жомий”ни Ал-Масжид ал-Харамда ёздим ва аввал Аллоҳ таолодан нусрат тиламай, икки ракъат намоз ўқимай ҳамда саҳиҳлигига амин бўлмай туриб унга бирорта ҳам ҳадисни киритмадим”.

Ал-Ҳофиз ибн Ҳажар бундай дейдилар: “Имом ал-Бухорийнинг “Мен “Ал-Жомий”ни Ал-Масжид ал-Харамда ёздим” деган сўзларини том маънода тушунмаслик керак. Чунки, ул киши “Ал-Жомий”нинг қоралама нусхасини юртма-юрт кезиб юрган чоғларида ёзганлар, Ал-Масжид ал-Харамда эса уни таҳрир қилиб, оққа кўчирганлар. Сўнг, унга киритилган ҳадисларни ўз юртлари ва бўлак мамлакатлардаги илм аҳли

этиборига ҳавола қилишга киришганлар. Бунга Имом ал-Бухорийнинг “Мен “Ал-Жомий”ни ўн олти йилда тасниф этдим”, деган сўзлари далилдир. Чунки, ул киши ўн олти йил давомида Маккада муқим турмаганлар.

Ибн Адий бир гуруҳ шайхларнинг ана шу хусусдаги хабарларини қуйидагича ривоят қиладилар: “Дарҳақиқат, Имом ал-Бухорий ўз тўпламларини Расулуллоҳ саллаллоҳу алайҳи ва салламнинг муборак қабрлари билан минбарлари оралиғида ўлтириб фикҳий мавзуларга (боб ва китобларга) ажратганлар, яъни ҳадисларни туркум-туркум қилиб ажратиб, улардан муайян фикҳий хулосалар чиқарганлар. Шунда ул киши ҳар бир мавзунини таҳрир қилиб, тартибга келтиришдан бурун икки рақъат намоз ўқиганлар”. Бу маълумот Ал-Ҳофизнинг юқоридаги гапларига зид эмас, чунки у Имом ал-Бухорийнинг аввал тўпламнинг қоралама нусхасини ёзиб, сўнг уни Ал-Масжид ал-Ҳарамда оққа кўчирганларини инкор этмайди.

Абдулқуддус ибн Ҳумом бундай деган эканлар: “Мен бир неча шайхларнинг:

“Имом ал-Бухорий Расулulloҳ саллalloҳу алайҳи ва салламнинг муборак қабрлари билан минбарлари оралиғида ўлтириб, ўз тўпламларига фикҳий мавзулар ишлаб чиққанлар”, деганларига шоҳидман”.

Айрим уламолар (масалан, Абулфазл Муҳаммад ибн Тоҳир ал-Макдисий) бу хусусда турлича фикр билдиришган. Чунончи, улардан баъзилари “Тўпламни Бухорода ёзганлар” деса, айримлари “Маккада”, бошқалари “Басрада” ёзилган дейишади. Буларнинг бариси тўғри, боиси ул киши зикр қилинган шаҳарларнинг ҳар бирида бўлиб, тўпламларни улардан бирида ёзишга киришганлар, иккинчисида эса давом эттирганлар ва шу тариқа уни ёзиб тугатганлар. Чунки, ул киши уни ўн олти йил давомида ёзганлар-да!

“Ал-жомийъ ас саҳиҳ”нинг ёзилиш муддати

Имом ал-Бухорий “Саҳиҳ”ларини ёзиб бўлгач, Яҳё ибн Муъийн ибн ал-Мадийний ва Аҳмад ибн Ханбалга кўрсатганлар. Ал-Ҳофиз ибн Ҳажарнинг “Тақриб ат-таҳзийб” номли китобларида

айтилишича, Яхя ибн Муъйин хижратнинг 233, оталари Ал-Мадийний 234 ва Аҳмад ибн Ҳанбал 241 йили вафот этишган бўлиб, “Саҳиҳ” шу вақтда мавжуд эди. Шунга кўра, Имом ал-Бухорий “Саҳиҳ”ни хижратнинг 233 йилидан илгари, битиб, кейин уни тўлдирган бўлсалар-да, асосан ёзиб тугатганлар, дейиш мумкин. Имом ал-Бухорийнинг “Саҳиҳ”га ундан кейин ҳам қўшимчалар киритганларини ундаги ҳадислар сонига тафовут тасдиқлайди. Чунки, *Ал-Ироқий* “Ат-Тадрийб” номли асарида айтишича, (“Саҳиҳ”нинг дастлабки нусхасидагига нисбатан) Ҳаммод ибн Шокир ривоят қилган ҳадислар сони *Ал-Фарабий* ривоят қилган ҳадислар сонидан икки юзта кам, *Иброҳим ибн Маъқил*ники эса иккалалариникидан уч юзта камдир. Бундан маълум бўладики, Имом ал-Бухорий “Саҳиҳ”га кейин ҳам қайта-қайта қўшимчалар киритиб, уни 233 йилдан илгари, ўн олти йилда бутунлай ёзиб тугатганлар. Шунга асосан, Имом ал-Бухорий уни 217 йили, муборак ёшлари йигирма учда эканлигида ёзишга киришганлар, деб баралла айтмоқ жоиздур.

**“Саҳих”нинг афзалликлари ва
одамларнинг унга нисбатан айтган
олқишу мадҳлари**

Имом ал-Бухорийнинг “Саҳих”ларига нисбатан изҳор қилинган олқишу мадҳлар беҳисобдир. *Ал-Касталоний* бундай дейдилар: “Унинг афзалликлари хусусига келсак, у бу борада яратилган китоблар ичида энг саҳиҳи ва ҳар бир замон уламолари томонидан қучоқ очиб қабул қилинган асардир. У барча илм-фан ва унинг соҳалари бўйича яратилган ҳар қандай асарлардан бекиёс даражада устун бўлиб, ўзининг афзалликлари ва аҳамияти жиҳатидан Ислом илмига доир китоблар орасида юлдузлар ичра қуёш янглиғ алоҳида ажралиб туради. Унга буюк қаҳрамонлару энг даҳо уламолар ҳам юксак баҳо берганлар, унинг фойдаси ҳисобсиз бўлиб, сира саноғига етолмайсан!”.

Аз-Заҳабий “Таърийх ул-Ислом” асарида бундай деб ёздилар: Имом ал-Бухорийнинг тўпламлари Ислом китоблари ичида Аллоҳ таолонинг

Китобидан кейинги энг буюк ва энг афзал китоб бўлиб, у хозирги вақтда инсонлар учун энг катта таянч бўлиб турибди”.

Абу Зайд ал-Марвазий бундай дейдилар: “(Бир киши) мен (Байтуллоҳда) Рукн билан Мақом оралиғида ухлаб ётган эдим, Расулуллоҳ саллаллоҳу алайҳи ва салламни туш кўрдим. Шунда ул зот менга: “Эй Абу Зайд! Токайгача (Муҳаммад ибн Идрис) Аш-Шофиъийнинг китобини ўқийсан, менинг китобимни ўқимайсанми?”, – деб марҳамат қилдилар. Мен: “Ё Расулаллоҳ! Қайси китоб Сизнинг китобингиз?”, – дедим. Ул зот: “Муҳаммад ибн Исмоил ал-Бухорийнинг тўплами”, – деб жавоб қилдилар”.

Абдуссалом ал-Муборақфурий эса Абу Зайднинг мазкур тушларини қуйидагича баён қиладилар: “(Бир куни) мен (Байтуллоҳда) Рукн билан Мақом оралиғида ухлаб ётган эдим, Расулуллоҳ саллаллоҳу алайҳи ва салламни туш кўрдим. Шунда ул зот менга: “Эй Абу Зайд! Аш-Шофиъий (мазҳабидаги умматим)нинг китобини қачон ўқийсан?, Менинг китобимни ўқимайсанми, ахир?”, – деб марҳамат қилдилар. Мен: “Ё

Расулаллоҳ! Қайси китоб Сизнинг китобингиз?”, – дедим. Ул зот: “Муҳаммад ибн Исмоилнинг тўплами”, – деб жавоб қилдилар”.

Ан Насрий: “Бу китобларнинг (ҳадис китобларининг) энг яхшиси Ал-Бухорийнинг китобларидир”, – дейдилар.

Аш-Шайх Абу Муҳаммад Абдуллоҳ ибн Абу Жамра бундай дейдилар: “Мен орифлардан бирини учратдим. Шунда у ўзи учратган орифлар мухлиси бўлмиш бир улуғ кишининг бундай деб айтганини менга хабар қилди: “Имом ал-Бухорийнинг “Саҳиҳ”лари бошга кулфат тушганда ўқилса, мушкулни осон қилур, у билан кемага чиққан йўловчи эса (денгизда фалокатдан) нажот топур. Чунки, Имом ал-Бухорий дуолари мустажоб бўладиган зот бўлиб, уни ўқийдирган кишиларни дуо қилганлар”.

Ал-Ҳофиз ибн Касийр бундай дейдилар: “Имом ал-Бухорийнинг “Саҳиҳ”лари (қурғоқчиликда ўқилса, Аллоҳ таолонинг иродаси билан) булутлардан ёмғир ёғади ва бутун Ислом аҳли ундаги жамики ҳадиси шарифларни яқдиллик билан мақбул ва саҳиҳ деб топгандур”.

**“Ал-жомиъ ас-саҳиҳ”нинг олтита
“саҳиҳ” китоби орасида тутган ўрни**

Бу умматнинг уламолари Имом ал-Бухорийнинг тўпламларини нафақат суннатга доир жамики китобларнинг энг буюги ва улуғи деб, балки Исломга доир барча китобларнинг Аллоҳ таолонинг Китобидан кейинги энг саҳиҳи деб ҳам қарор қилдилар. Жаноб Расулуллоҳ саллаллоҳу алайҳи ва саллам умматлари ва унинг уламоларининг имом ал-Бухорий тўпламларини бўлак китоблар ичида энг саҳиҳ ва энг афзал деб қарор қилганлари на шунчаки ўзаро келишиб олганлик ва на тасодиф ва на фитна бўлмай, балки Аллоҳ таолонинг илҳоми ҳамда бу китоб муаллифининг ҳадиси набавиййани сақлаш ва унинг ровийларини аниқлаш йўлида қилган жиҳоди бадалига ато этган мукофотидир. Чунки, Аллоҳ субҳонаҳу ва таоло ўз динини (қиёматга қадар) ва ўз рисоласини (пайғому аҳкомларини) бўлак бандаларига етказмоқлари учун танлаган бу умматни ғофиллигу нодонлик

домига илиниб, ўзаро келишган ҳолда залолатга юз бурмоқдан асрагандир.

Нававий “Ат-Такрийб” китобида: “Фақат саҳиҳ ҳадислардан иборат энг дастлабки китоб – Имом ал-Бухорийнинг “Саҳиҳ”лари, ундан кейин эса Муслимниқидир. Иккаласи ҳам Куръони Каримдан кейин энг саҳиҳ китоб бўлсада, Имом ал-Бухорийниқи Муслимниқидан саҳиҳроқдир. Баъзилар: “Муслимниқи саҳиҳроқ”, – дейди, аммо Имом ал-Бухорийниқи ундан саҳиҳроқ бўлиб, кўпчилик уни шундай деб эътироф этган”.

Қисқаси, Имом ал-Бухорийнинг “Ал-Жомийъ ас-саҳиҳ”лари саҳиҳлик ва бошқа жиҳатлардан кўпчилик наздида энг олий мақомга эгадир, ундан кейинги ўринда Имом Муслимнинг, сўнг Имом Абу Довуднинг ҳадислар тўплами туради. “Мифтоҳ ус-саъода” номли китоб муаллифи – Тош Куброзода: “Мен Имом Абу Муҳаммад ибн Исмоил ал-Бухорийни ўшал тоифа (яъни, муҳаддислар)нинг Имом Моликдан кейинги раҳнамоси ва тимсоли деб биламан. Имом Муслимнинг

китоблари мартаба жиҳатдан ул кишининг тўпламларидан кейинги ўринда туради. Улардан кейинги мақомларни Абу Довуд, сўнг Абу Исо ат-Термизий, кейин Абу Абдурахмон ат-Насойининг китоблари эгаллаган”, – деб юқоридаги хулосага келган.

БУХОРОДАГИ БУЮК УСТОЗЛАРИ

Имом ал-Бухорий ҳадис илмини эндигина ўрганмоққа киришган кезларида Муҳаммад ибн Салом ал-Пойкандий, Муҳаммад ибн Юсуф ал-Пойкандий, Абдуллоҳ ибн Муҳаммад ал-Муснадий, Иброҳим ибн ал-Ашъас ва бошқалар бу борада олий мақомга эришган алломалар бўлиб, кўплаб ҳадис толибларига устозлик қилувчи йирик муҳаддислардан эдилар. Имом ал-Бухорий талабалик чоғларида айнан ана шу устозларининг билим чашмасидан қониб-қониб ичгандилар.

Муҳаммад ибн Салом ал-Пойкандий

Имом ал-Молик билан бир асрда яшаганлар, Абдуллоҳ ибн ал-Муборак ва

Ибн Уяйнадан ҳадислар ривоят қилганлар. Илми ислом ривожини йўлида саксон минг дирҳам эҳсон қилганлар. Бир куни ҳадис тўғарагида устозларидан ҳадис ёзиб олаётган чоғларида қаламлари синиб қолади. Шунда ул киши: “Кимки менга қалам олиб келса, ҳар бир қалам учун бир динар ҳақ тўлайман”, – деб эълон қиладилар. Сўнг, одамлар шунчалик кўп қалам олиб келишадикки, ҳатто уларнинг сони бир неча юзга етади, ул киши уларнинг ҳаммасини сотиб оладилар. Имом Аҳмад: “Дарҳақиқат, Муҳаммад ибн Салом ал-Пойкандий ривоят қилган ҳадислардан фақат китобларга киритилганларининг ўзи беш мингтадир”.

Муҳаммад ибн Салом ал-Пойкандий хижратнинг 225 йили 65 ёшда вафот этганлар.

Абдуллоҳ ибн Муҳаммад ал-Муснадий

Исноди (ровийлари силсиласи) Расулуллоҳ саллаллоҳу алайҳи ва салламнинг саҳобаи киромларидан бирларига боғланадиган ҳадисларгагина эътибор берганлари боисидан “Ал-

Муснадий” деган ном олганлар. Фузайл ибн Иёз, Ибн Уяйна ва Ал-Муътамир ибн Сулаймон каби йирик муҳаддисларнинг шогирдларидандирлар. Хижратнинг 112 йили дунёга келиб, 229 йили ундан рихлат қилганлар. Аҳмад ибн Сайёр: “Абдуллоҳ ибн Муҳаммад ал-Муснадий илми ҳадисни чуқур ва мукаммал билганлар”, – дейдилар. Имом Абу Абдуллоҳ ал-Ҳоким Муҳаммад ибн Абдуллоҳ ал-Ҳофиз ан-Найсобурий: “Абдуллоҳ ибн Муҳаммад ал-Муснадий шубҳасиз Мовароуннаҳрда ўз замонларининг ҳадис илми бўйича пешқадами бўлганлар”, – дейдилар. Абдуллоҳ ибн Муҳаммад ал-Муснадий Бухоро волийи Ал-Йамон ал-Жуъфийнинг набирасидирлар.

Иброҳим ибн ал-Ашъас

Бухоро уламоларидан бири бўлиб, Фузайл ибн Иёз ва ибн Уяинадан ҳадислар ривоят қилганлар. “Муснад ал-Ҳамидий” номли ҳадислар тўпламининг муаллифи Ибн Аҳмад ул кишининг шогирдларидандир.

ШОГИРДЛАРИ

Имом ал-Бухорийнинг шогирдлари беҳад кўп бўлган. Айтишларича, ул кишининг ҳадис тўғарақларида йигирма мингга яқин талаба иштирок этган. Шогирдларидан бири – Имом ал-Фарабий: “Дарҳақиқат, тўқсон минг шогирд ул кишидан “Саҳиҳи Бухорий” (тўпламидаги ҳадислар)ни (ўрганиб) ривоят қилган”, – дейдилар. Қуйида Имом ал-Бухорийнинг Исломи илмлари бобида имомлик даражасига эришган айрим шогирдлари хусусида ёзамиз.

Имом Муслим ибн ал-Қалож

Дарҳақиқат, Имом Муслимнинг шуҳратлари, билимдонликлари, қувваи хофизалари, фақиҳликлари хусусида батафсил тўхталиб ўтмоқнинг ҳожати йўқдир. Имом ал-Бухорий ва Имом Муслим – иккалалари ҳам “Ҳадис илмининг шайхи” деган унвонга сазовор бўлишган. Ҳар қачон “Бу ҳадисни икки шайх ривоят қилган” дейилганда, одамлар

сўзсиз иккалаларини тушунишган. Шундай бўлса-да, Имом Муслим Имом ал-Бухорийнинг шогирдларидан бўлиб, ул кишига “Эй муҳаддислар саййиди!”, – деб мурожаат қилганлар.

Имом Муслим устозлари Имом ал-Бухорийни шул қадар каттиқ ҳурмат қилар эдиларки, ҳатто баъзан икки қошларидан ўпа туриб: “Эй устозларнинг устози, муҳаддислар саййиди, иллатли ҳадислар табиби! Ижозат қилингиз, икки оёғингизни ўпай!”, – дер эдилар.

Имом ал-Бухорийнинг мазкур шогирдларининг исмлари – Муслим, кунялари – Абул-Ҳусайн, лақаблари – Асокир уд-дийн (Дин лашкари), насаблари – Муслим ибн ал-Ҳажжож ибн Вард ибн Кушоз бўлиб, хижратнинг 202 йили таваллуд топганлар.

Имом Муслим, насаблари Кушайр қабиласига бориб туташгач, “Ал-Кушайрий” деб атала бошлаганлар, аммо ўзлари асли нишопурликлар. Ирок, Хижоз, Шом ва Мисрга илм талабида рихлат қилиб, уларни бошдан-оёқ кезиб чиққанлар. Бағдодга бир неча марта бориб, у ерда ҳадис илмидан таълим

олганлар. Бағдодга сўнгги марта ҳижратнинг 259 йили келганлар. Илм бобида камолотга эришгач, мударрислик қилиб, кўплаб шогирдлар етиштирганлар, бир қанча асарлар ёзганлар. Чунончи, ҳадислар тўплами – “Саҳиҳи Муслим” шулар жумласидандир.

Имом Муслим ҳижратнинг 261 йили Нишопурнинг Насробод деган ерида вафот этганлар.

Имом Абу Исо ат-Термизий

Имом ат-Термизий умрининг аксариятини Имом ал-Бухорийга шогирдликда ўтказган ҳадис толибларидан биридирлар. Шул боисдан ҳам одамлар: “Имом ат-Термизий Имом ал-Бухорийнинг қўлларида таълим-тарбия олиб, вояга етганлар”, – дейишади, ҳатто баъзи муҳаддислар ул кишини “Имом ал-Бухорийнинг ўринбосари (вориси)” деб ҳам аташган.

Имом ат-Термизий ҳижратнинг 206 йили (милодий 824) дунёга келганлар. Исмлари – Муҳаммад, кунялари – Абу Исо, насаблари – Муҳаммад ибн Исо ибн

Савра ибн Мусо ибн аз-Заҳҳок ас-Суламий аз-Зарийр ал-Бугий ат-Термизий. Кунялари “Абу Исо” бўлгани каби оталарининг исми ҳам Исодир. Боболари Савра асли марвлик бўлиб, кейинчалик Термизга кўчиб келган. Ул кишининг насаблари Бану Файлон қабиласининг бир тармоғи бўлмиш Бану Сулаймга бориб туташади.

Имом ат-Термизийнинг устозлари кўп бўлган. Чунончи, Ал-Бухорий, Муслим, Абу Довуд, Қутайба ибн Саъид, Али ибн Ҳажар, Муҳаммад ибн Башшар ва бошқалар шулар жумласидандир. Басра, Куфа, Восит, Рай, Хуросон ва Ҳижозга рихлат қилиб, ул ерларда ҳадис илмини ўрганганлар, сўнг ўз билимларини омма орасида тарқатганлар, кўплаб шогирдлар етиштирганлар.

Баъзи тарихчиларнинг зикр қилишича, Ат-Термизий Аллоҳ азза ва жалладан ғоятда тақво қилганлари боисидан серйиғи бўлганлар ва айнан шунинг учун ҳам кўзлари ожиз бўлиб қолган. Аммо, айрим тарихчилар буни инкор қилиб: “Ул киши туғма ожиз бўлганлар”, – дейишади.

Имом ат-Термизийнинг ҳадис илмига доир “Жомиъ ут-Термизий”, “Китоб ул-Илал”, “Аш-Шамоил” номли асарлари бўлиб, уларнинг барисини яратишда устозлари Имом ал-Бухорийдан фойдаланганлар.

Имом ан-Насоий

Олти “Саҳиҳ” китобининг буюк кошонасига киришга муяссар бўлганлардан бири Имом ан-Насоийдирлар. Ислом аҳли ул кишини олти “Саҳиҳ” китоби муаллифлари орасида мўътабар мақомда эканликларини тан олган. Ул кишининг машҳур “Сунан” номли ҳадислар тўплами илм толиблари учун дастуруламал бўлиб, уни Шарқда ҳам, Фарбда ҳам муҳаддислар чуқур ўрганмокдалар.

Имом ан-Насоий ҳижратнинг 215 йили таваллуд топганлар. Исмлари – Аҳмад, кунялари – Абу Абдуррахмон, лақаблари – Имом ан-Насоий, насаблари – Аҳмад ибн Шуъайб ибн Али ибн Синон ибн Дийнор.

Имом ан-Насоий Хуросоннинг Марв яқинидаги Насо шаҳрида туғилганлар. Дастлабки таълимни ўз юртларида олганлар. Ҳижратнинг 230 йили, ўн беш ёшга кирганларида илм талабида рихлат қилиб, Балхдаги Имом Қутайбанинг ҳузурларига борганлар. Ул кишининг бисотларидаги билиму ҳадисларини ўрганиб бўлгач, Хиждоз, Шом, Миср ва Жазирага рихлат қилганлар. Бир мунча вақт Мисрда яшаганлар.

Имом ал-Бухорий, Имом Абу Довуд ас-Сижистоний, Қутайба ибн Саъийд, Исҳоқ ибн Роҳвайх, Али ибн Ҳажар, Сулаймон ибн Ашъас, Муҳаммад ибн Башшор ва бошқалар Имом ан-Насоийга устозлик қилишган.

Имом ан-Насоийнинг шогирдлари ҳам кўп бўлган. Чунончи, Имом Абу Жаъфар ат-Таҳовий, Абулқосим ат-Табароний, Абу Бишр ад-Дулобий ва бошқалар шулар жумласидандир. Имом ан-Насоий ҳижратнинг 302 йили Мисрдан қайтаётиб Дамашққа кирадилар ва ҳижратнинг 304 йили ўша ерда вафот этадилар.

Ул киши ҳадис илми бўйича бир неча асарлар ёзганлар, улардан энг машҳури – “Ас-Сунан”.

Ал-Фарабрӣ

Фазилат ва камолот аҳлидан бўлмиш бу аллома Имом ал-Бухорийдан саҳиҳ ҳадислар ривоят қилган энг сўнгги ровий бўлиб, ҳижратнинг 231 йили туғилганлар. Ҳадис толиблари дунёнинг турли томонларидан ул кишининг ҳузурларига келишиб, имом ал-Бухорийнинг “Саҳиҳ”ларини ўрганишган.

Исмлари – Муҳаммад ибн Юсуф ибн Матар ибн Солиҳ ибн Бишр бўлиб, ҳижратнинг 330 йили вафот этганлар.

Имом ад-Доримӣ

Бу аллома ҳам фазилат ва камолот аҳлидан бўлиб, вафот этганларида Имом ал-Бухорий: “Инно лиллоҳи ва инно илайҳи рожиъун” – дея кўзларидан юм-юм ёш тўкканлар.

Имом ад-Доримий ҳижратнинг 181 йили дунёга келганлар. Исмлари – Абдуллоҳ, кунялари – Абу Муҳаммад. Насаблари – Абдуллоҳ ибн Абдуррахмон ибн ал-Фазл ибн Баҳром ибн Абдуссамад ат-Тамимий ад-Доримий. Шариъат билимлари талабида кўп риҳлат қилганлар, хусусан, Хижоз, Хуросон, Шом, Ирок, Миср ва бошқа ерларда бўлганлар. Энг муҳим асарлари – “Ал-Муснад”.

Солиҳ ибн Муҳаммад Жазара

Имом ал-Бухорийнинг қувваи хофизаси кучли шогирдларидан бўлиб, узок муддат Мовароуннаҳрда ҳадис бўйича ёдаки (китобга қарамай) дарс берганлар. Ҳижратнинг 266 йили Бухорога келиб яшай бошлаганлар. Яҳё ибн Муъийн, Имом Аҳмад ибн Ханбал, Саъийд ибн Сулаймон, Абу Наср ат-Таммор каби муҳаддислар суҳбатидан баҳраманд бўлганлар. Ҳазил-мутойибани хуш кўрганлар. Ҳижратнинг 293 йили вафот этганлар.

Имом Муҳаммад ибн Наср ал-Марвазий

Ҳижратнинг 202 йили таваллуд топганлар. Имом ал-Бухорийдан ташқари, Имом Исҳоқ ибн Роҳвайҳ, Яҳё ибн Яҳё, Язид ибн Солиҳ, Ҳишом ибн Аммор каби муҳаддислардан таълим олганлар.

Асарлари: “Китоб рафъ ал-йадайн”, “Китоб таъзийм ас-салот”, “Китоб ал-қасома”, “Қийом ал-лайл”.

Амиру ҳокимлар ул кишини ғоятда ҳурмат қилишган. Масалан, Хуросон волиьи Исмоил ибн Аҳмад ва унинг биродари Исҳоқ Имом ал-Марвазийга ҳар йили саккиз минг, Самарқанд аҳли эса тўрт минг дирҳам юбориб турган, аммо ул киши бу пулларни тийин-тийинигача илмга сарф қилганлар.

Имом Абу Ҳотим ар-Розий

Ҳадис илмининг йирик уламоларидан. Ҳижратнинг 195 йили дунёга келганлар. Энг муҳим фазилатларидан бири — Расулulloҳ саллаллоҳу алайҳи ва

салламнинг ҳадиси шарифлари талабида Баҳрайдан Мисрга, Мисрдан Рамлага, Рамладан Тартусга пиёда рихлат қилганлар. Ҳижратнинг 277 йили дунёдан ўтганлар.

УЛАМОЛАР ИМОМ АЛ-БУХОРИЙ ХУСУСЛАРИДА

Имом ал-Бухорий бутун Ислом оламида кўплаб буюк мутафаккир ва йирик муҳаддислар етишиб чиққан бир муборак асрда яшадилар. Аллоҳ таолонинг чексиз фазлу карами тўфайли Имом ал-Бухорий бекиёс юксакликка эришдилар. Жамики замондош уламолар ул кишининг илм, қувваи ҳофиза ва ақлу идрок бобида ўзларидан устун эканликларини тан олишиб, шаънларига қизғин олқишу мактовлар изҳор қилишди.

Имом ал-Бухорийни болалик чоғларида уламолар: “Бу, иншоаллоҳ, буюк олим бўлади”, – дейишар эди, улар айтгандек бўлди.

Қуйида китобхонларга мазкур уламоларнинг Имом ал-Бухорий ҳақларидаги хабарларидан намуналар келтирамиз:

Ал-Асқалоний бундай дейдилар: “Имом ал-Бухорий: “Ғийбат ҳаром эканлигини билганимдан буён сира бировни ғийбат қилмадим”, – дер эдилар”.

* * *

Ас-Субкий бундай деб хабар қиладилар: “Имом ал-Бухорий: “Мен молдунёни зикр қилгувчи бирорта ҳам гапни айтмоқни истамадим, мен (ҳар бир) гапимни Аллоҳ таолога ҳамду сано айтишдангина бошладим”, – дер эдилар”.

* * *

Ас-Субкий яна бундай деб хабар қиладилар: “Имом ал-Бухорий: “Мусулмон одам Аллоҳ таолога дуо айтса, “У дуоимга ижобат қилмади” дейдирган ҳолга тушмаслиги лозим”, – дер эдилар”.

* * *

Ал-Муборақфурий айтадиларки, Имом ал-Бухорий машаққатларга чидамли, ишда тиришқоқ бўлиб, ўз қўлларидан келадиган

юмушни бировга юклашни хушламас эканлар.

* * *

Ал-Хофиз Аҳмад ибн Ҳамдун бундай дейдилар: “(Бир куни) мен Имом ал-Бухорийни (Усмон ибн Абу Саъийд ибн Марвоннинг) жанозасида кўрдим. Шунда Муҳаммад ибн Яҳё аз-Зухлий Имом ал-Бухорийдан ровийлар исмлари ва иллатли ҳадислар ҳақида сўраётган бўлиб, ул киши унинг саволларига “Кул хуваллоху аҳад” ни ёддан айтаётган янглиғ, камондан отилган ўқдек тез жавоб бераётган эдилар”.

* * *

Ал-Асқалоний бундай деб хабар қиладилар: “Бир куни Имом ал-Бухорий ўз замонасининг йирик муҳаддисларидан бўлмиш Ал-Фарёбийнинг илмий йиғинида эдилар, ул киши “Суфён Абу Урвадан, у Абулхаттобдан, у эса Абу Ҳамзадан ривоят қилган”, деб бошланадиган бир ҳадисни айтдилар. Аммо, йиғиндаги бирор

киши Суфёндан кейинги ровийларнинг кимлар эканлигини билолмади, чунки уларнинг барчаси лақаб (куня)лари билан зикр қилинган эди. Шунда Имом ал-Бухорий йиғиндагиларга: “Абу Урва – Муъаммар ибн Рошид, Абулхаттоб – Қатода ибн Диъома, Абу Ҳамза – Анас ибн Моликдир”, – дедилар.

* * *

Абдуллоҳ ибн Муҳаммад ас-Сиёрифий бундай дейдилар: “Мен Муҳаммад ибн Исмоилнинг уйларида эдим, жориялари келиб, ичкарига кирмоқчи бўлди-да, бехосдан йўлида турган сиёҳдонни ағдариб юборди. Имом ал-Бухорий унга: “Кўзингга қараб юрсанг бўлмайдими?!”, – дедилар. Жория: “Юришга йўл бўлмагач, қаердан юрай?”, – деди. Имом ал-Бухорий унга: “Кетавер, мен сени озод қилдим!”, – дедилар. Ўша ердагилардан бири Имом ал-Бухорийга: “Эй Абу Абдуллоҳ! Жориянгиз сизни дарғазаб қилдими?”, – деди. Шунда Имом ал-Бухорий: “Шу қилган ишим билан ўзимни (кўнглимни) рози айладим”, – деб жавоб

қилдилар. Яъни гўёки жорияга қилган иши учун танбеҳ бериш ўрнига, ўзларига танбеҳ бердилар.

* * *

Бир куни Имом ал-Бухорийга оталари Исмоилнинг энг мухлис шогирдларидан бири бўлмиш Абу Ҳафс харид қилиб юборган молларни келтиришди. Кечки пайт савдогарлар ул кишининг хузурларида тўпланишиб, ўшал молларни беш минг дирҳам фойдасига бермоқларини илтимос қилишди. Имом ал-Бухорий рози бўлиб, уларга: “Тунни ўтказиб келингизлар!”, – дедилар. Эртасига эрталаб боягилардан аввал бошка бир гуруҳ савдогарлар келишиб, мазкур молларни ўн минг дирҳам фойдасига сотмоқларини сўрашди. Шунда Имом ал-Бухорий уларнинг таклифларини рад этиб: “Мен кеча сизлардан бурун келган савдогарларга сотаман деб қарор қилиб эдим”, – деб жавоб қилдилар-да, ўшал молларни аввал келган савдогарларга бериб юбордилар. Сўнг,

бизга: “Мен ўз қароримни ўзгартиришни ёқтирмайман!”, – дедилар”.

* * *

Камондан ўқ узиш (ёхуд найза отиш) уламолар касби бўлмаса-да, бу Расулulloх саллalloху алайҳи ва салламнинг муборак суннатларидан бўлгани боисидан Имом ал-Бухорий ҳам майдонга чиқиб ўқ отишни машқ қилиб турар ва доимо нишонга аниқ урар эдилар. *Муҳаммад ибн Абу Ҳотим ал-Варроқ* бу хусусда бундай деб хабар қиладилар: “Имом ал-Бухорий тез-тез майдонга чиқиб, ўқ отишни машқ қилиб турар эдилар. Мен ул кишига котиблик қилиб юрган кезларим мобайнида майдонга чиқиб ўқ отишдан машқ қилганларида отган ўқларининг икки мартадан бўлак хато кетганини кўрганимни билмайман.

Бир куни биз ўқ отишдан машқ қилишга отландик. Шунда биз Фарабр (Фараб) деган жойда бўлиб, бир сайхон ерга олиб борадиган йўл бўйлаб юриб, кўзланган манзилга етиб бордик. Сўнг,

машқ қилишга киришдик. Ногахон, Имом ал-Бухорийнинг отган ўқлари хато кетиб, сой устидаги кўприк (ёки кўшк) устунларидан бирига тегди-да, уни ёриб юборди. Имом ал-Бухорий бунни кўриб, уловларидан тушдилар-да, ўқни устундан суғуриб олгач, машқ қилишни бас қилдилар. Сўнг, менга: “Эй Абу Жаъфар! Сенга менинг бир илтимосим бор”, – дея хўрсиниб қўйдилар. Мен: “Жоним билан!” – дедим. Имом ал-Бухорий: “Кўприк (ёки кўшк)нинг эгаси хузурига борасан-да, унга: “Биз бехосдан кўприк устунларидан бирига зарар етказиб қўйдик, шул боис уни янгилаб қўймоғимизга ижозат берсангиз ёки унинг пулини олиб, бўйнимиздан қилган гуноҳимизни соқит қилсангиз!”, – деб айтасан!”, – дедилар. Кўприкнинг эгаси Хумайд ибн ал-Ахзар деган киши экан. У менга жавобан: “Аввало Абу Абдуллоҳга менинг саломимни етказ, сўнг ул кишининг гуноҳларини кечганимни ва бунинг устига бор мол-мулкимни ул киши учун фидо қилажагимни айт!”, – деди. Мен келиб, Имом ал-Бухорийга унинг гапларини етказган эдим, бағоят хушнуд бўлганларидан юзлари ёришиб кетди. Шу

куни Имом ал-Бухорий бунинг шукронаси учун ғарибу ғураболарга беш юз ҳадис ривоят қилиб, уч юз дирҳам садақа қилдилар”.

* * *

Биз Бухоро яқинидаги Фарабрда эдик. Имом ал-Бухорий работ кураётган бўлиб, кўплаб одамлар ул кишига ҳашар қилишаётган эди. Шунда мен ғишт ташиётган Имом ал-Бухорийга: “Ё Абу Абдуллоҳ! Бу сизга оғирлик қилади, кўйингиз, ишламангиз!”, – деб эдим, “Айнан ана шунинг менга нафъи теккусидир!”, – деб жавоб қилдилар (Яъни, “Расулуллоҳ саллаллоҳу алайҳи ва саллам ҳам ғазотда ўз муборак кўллари билан хандак қазиганлар, катта-катта харсангларни майдалаганлар, масжид қурилишида ғишт ташиганлар. Мусулмон киши, ўз илми ё мартабасидан қатъий назар, биродарлари билан баробар меҳнат қилмоғи лозимдур. Бу – ул зотнинг суннатлари бўлиб, уни адо этсам, менга охиратда нафъи теккусидур”, – дедилар).

* * *

Ал-Ҳоким Абу Абдуллоҳ бундай дейдилар: “Рамазон ойининг биринчи куни келса, *Муҳаммад ибн Исмоил ал-Бухорийнинг* уйларида дўстлари тўпланишиб, ул киши улар билан намоз ўқир эдилар. Шунда ҳар бир ракъатда йигирма оятдан тиловат қилиб, *Қуръонни* хатм этар эдилар. Шунингдек, ул киши ҳар уч кечада туннинг ярмидан то учдан бири қолгунга қадар *Қуръон* тиловат қилиб, саҳар вақтида уни хатм қилар эдилар. Ул киши ҳар куни кундузи ҳам *Қуръонни* бир марта хатм қилар эдилар ва бу хатмлари ҳар кечанинг ифтор вақтига тўғри келар эди.

* * *

Муҳаммад ибн Абу Ҳотим ал-Варроқ бундай деб хабар қиладилар: “Имом ал-Бухорий билан бирга сафарга чикқанимда ул киши бир кечада ўн беш мартадан то йигирма мартагача ўринларидан турар ва ҳар сафар турганларида чакмоқтошни олиб чирокни ёқар эдилар. Сўнг, ҳадислар

битилган саҳифаларга тузатишлар қилгач, яна ётиб ухлар эдилар. Ўша кечалардан бирида ул кишига: “Шундай машаққатли ишни бир ўзингиз қиласизми?”, – дедим. Шунда ул киши: “Сен ҳали ёшсан(ором олишинг зарур), уйқунгни бузишни истамайман”, – деб жавоб қилдилар”.

* * *

Имом Қутайба ибн Саъийд бундай дейдилар: “Фақиҳлар билан ҳам, зоҳидлар билан ҳам, обидлар билан ҳам ҳамсуҳбат бўлдим, аммо ақлимни таниганимдан бери Муҳаммад ибн Исмоилдек буюк зотни кўрмадим. Муҳаммад ибн Исмоил ўзларига замондош барча уламолар ичра Ҳазрат Умар саҳобалар ичра кабидурлар!”.

* * *

Имом Абу Абдуллоҳ Шамсуддин Муҳаммад ибн Аҳмад ибн Усмон аз-Заҳабий бундай деб ёзадилар: “(Имом ал-

Бухорий) заковат вужудининг ҳам, илм вужудининг ҳам боши эдилар”.

* * *

Ҳолид ибн Исмоил бундай дейдилар: “Маърифат аҳли ҳадис талабида Муҳаммад ибн Исмоилнинг ортларидан тўда-тўда бўлиб эргашиб юришар эди. Шунда минг-минглаб ҳадис толиблари ул кишини дуч келган ерда тўхташга ва ҳатто йўл четига ўлтиришга мажбур қилишиб, ҳадислар ёзиб олишар эди. Ўша кезларда ул киши ҳали соқоли чиқмаган бир бола эдилар”.

* * *

Абу Бахр ибн ал-Ағарр бундай деб хабар қиладилар: “Биз Муҳаммад ибн Исмоилни Муҳаммад ибн Юсуф ал-Фарёбийнинг эшиги олдида тўхтатиб, ҳадислар ёзиб олдик. Ўшанда ул кишининг юзларида бир дона ҳам мўй йўк эди”.

* * *

Муҳаммад ибн Абу Ҳотим ал-Варроқ бундай дейдилар: “Муҳаддислар амири менга: “Ҳадисларнинг саҳиҳ ва ғайри саҳиҳларини аниқлаб олмагунимча ва уламолар китобларини кўриб чиқмагунимча ҳадис айтишга ўлтирмадим ҳамда Басрада мавжуд ҳадисларнинг бирортасини ҳам қолдирмай ёзиб олдим”, – деб эдилар”.

* * *

Имом Исҳоқ ибн Роҳвайҳ ҳадис толибларига бундай деб хитоб қилган эканлар: “Эй ҳадис асҳоблари! Бу бола (Муҳаммад ибн Исмоил) га назар қилингизлар ундан ҳадислар ёзиб олингизлар! Чунки, бу бола, агар Ҳасан ибн Абулҳасан ал-Басрий замонида бўлганида, ул киши бунинг ҳадис бобидаги билимни ва фикҳига албатта муҳтож бўлган бўлура эдилар”.

* * *

Ал-Муборақфурий бундай дейдилар: “Имом ал-Бухорий шогирдларининг сон-саногига етиб бўлмас! Авлоддан авлодга тобора кўпайиб бораётган Имом ал-

Бухорий шогирдларининг қадами тегмаган бирор жой оламда йўқдир!”.

* * *

Имом ал-Бухорий вафот этганларида *Яҳё ибн Жаъфар ал-Пойкандий*: “Мухаммад ибн Исмоилнинг ўлими – илмнинг ўлими демақдир”, – деб айтган эканлар.

* * *

Исмоил ибн Абу Увайс шогирдлари Имом ал-Бухорийга ўз китобларини топшириб, ундаги ҳадисларнинг саҳиҳларини ажратиб бермоқларини илтимос қилган эканлар. Сўнг, ул киши доимо: “Бу саҳиҳ ҳадисларни ўзим тўплаган ҳадислар орасидан Мухаммад ибн Исмоил ажратиб берган!”, – деб фахрланиб юрар эканлар.

* * *

Исмоил ибн Абу Увайс бир куни Имом ал-Бухорийга: “Китобларимни ўкиб чиқиб, хатоларини тузатиб берингиз, бунинг учун неки бойлигим бўлса, сизники бўлсин ва

мен то тирик эканман, сизга доимо ташаккур айтурман!”, – деган эканлар.

* * *

Бир куни ҳадис толиблари тўғланишиб, Имом ал-Бухорийнинг ҳузурларига келишди-да, ул кишига: “Эй Абу Абдуллоҳ! Устозингиз Исмоил ибн Абу Увайсга айтсангиз, бизга илми ҳадисдан бундан ҳам кўпроқ дарс берсалар!”, – дейишди. Чунки, Исмоил ибн Абу Увайс шоғирдлари – Имом ал-Бухорийни беҳад ҳурмат қилар эдилар. Имом ал-Бухорий уларнинг илтимосларини устозларига етказиб эдилар, ул киши ҳадис толибларининг илми набавийяни ўрганишга иштиёқлари янада ортганидан ғоятда мамнун бўлиб, розилик билдирдилар. Сўнг ўз жорияларини чорладилар-да, унга: “Бир халта динор олиб чиқ!”, – дедилар. У динорларни олиб чиққач, Имом ал-Бухорийга узатиб: “Буни уларга тақсимлаб берингиз!”, – дедилар. Имом ал-Бухорий ҳайрон бўлиб: “Агар, улар сиздан буни эмас, ҳадис дарсларини кўпайтирмоғингизни сўрашиб эди-ку?!”, – дедилар. Шунда *шайх Исмоил* Имом ал-

Бухорийга: “Уларнинг сиз орқали қилган талабларига розилик билдирдим, энди мен бунинг устига динорларнинг ҳам қўшилмоғини истаيمان!”, – деб жавоб қилдилар.

* * *

Абдон ибн Усмон ал-Марвазий: “Мен бу боладан кўра донорок кимсани ўз кўзим билан кўрган эмасман!”, – дея Муҳаммад ибн Исмоилга ишора қилдилар.

* * *

Муҳаммад ибн Кутайба ал-Бухорий бундай дейдилар: “Мен Абу Осим ан-Набаийлнинг ҳузурида бўлганимда, у ердаги бир болани кўриб: “Бу бола қаерлик?”, – дедим. Абу Осим: “Бухородан”, – деди. Мен: “Кимнинг ўғли?”, – дедим. У: “Исмоилнинг ўғли”, – деди. Кейин, мен ўшал болага: “Сен менинг қариндошларимдан экансан”, – дедим. Шунда Абу Осимнинг ҳузуридагилардан бири: “Бу бола кўчкорлар билан сузишади” (яъни, “Буюк алломалар билан беллашади”), – деди”.

* * *

Муҳаммад ибн Юсуф ал-Ҳамадоний бундай деб хабар қиладилар: “Қутайба ибн Саъийддан маст кишининг талоқи хусусида сўраб туришган эди, Имом ал-Бухорий ичкарига кириб келдилар. Шунда Қутайба савол берган кишига Имом ал-Бухорийни кўрсатиб: “Мана бу киши Аҳмад ибн Ханбалнинг ҳам, Исҳоқ ибн Роҳвайҳнинг ҳам, Али ибн ал-Мадийнийнинг ҳам ўринларига ўтадилар, бул кишини сизга Аллоҳ таолонинг ўзи етказди, (саволингизни шул кишига берингиз!)”, – дедилар”.

* * *

Абу Амр ал-Кирмоний бундай деб ёзди: “Мен Басрада эканлигимда йирик муҳаддис Қутайба ибн Саъийд ас-Сақафий хусусларида Миҳёрга ҳикоя қилаётиб, ул кишининг “Ёр куррасининг шаркидан ҳам, ғарбидан ҳам менинг ҳузуримга алломалар келиб кетди, аммо Муҳаммад ибн Исмоилдан буюк донишманд келган эмас!”, – деганларини айтдим. Шунда Миҳёр: “Қутайба тўғри айтибдилар. Мен Қутайбани

ҳам Яҳё ибн Муъийнни ҳам кўрганман, иккалалари биргаликда Муҳаммад ибн Исмоилнинг ҳузурларига тез-тез келиб-кетиб туришар эди”, – деди”.

* * *

Ислом мазҳаблари устунларидан бири – *Имом Аҳмад ибн Ҳанбал*: “Хуросон Муҳаммад ибн Исмоилдек (бошқа бир) буюк алломани вояга етказган эмас!”, – дер эдилар.

* * *

*Яъқуб ибн Иброҳим ад-Даврақий ва Нуъайм ибн Ҳаммо*д ал-Хузоъий: “Муҳаммад ибн Исмоил бу умматнинг фақиҳидир”, – деб айтишган.

* * *

Муҳаммад ибн Башшор: “У (Имом ал-Бухорий) Аллоҳ таолонинг замонамиздаги энг фақиҳ бандасидир”, – дейдилар.

* * *

Ҳошид ибн Исмоил бундай дейдилар: “Мен Басрада бўлганимда Муҳаммад ибн Исмоилнинг келганларини эшитдим. Шунда Муҳаммад ибн Башшар: “Бугун фақиҳлар саййиди ташриф буюрдилар”, – дедилар”.

* * *

Муҳаммад ибн Иброҳим ал-Бушанжий бундай дейдилар: “Мен 228 (ҳижрий) йили Муҳаммад ибн Башшорнинг “Мен Муҳаммад ибн Исмоил билан кўп йиллардан бери фахрланаман”, – деганларини эшитдим”.

* * *

Али ибн Ҳажар: “Хуросон уч буюк Муҳаддис (Имом ал-Бухорий, Имом Муслим, Имом ат-Термизий) ни вояга етказди. Имом ал-Бухорий ҳадис илми бобида уларнинг энг зеҳнли, энг билимли ва энг фақиҳидир”, – дейдилар.

* * *

Аҳмад ибн Исҳоқ ас-Сирморий:
 “*Кимки ҳақиқий фақиҳни кўрмоқни истаса, Муҳаммад ибн Исмоилга қарасин!*”, – деб айтган эканлар.

* * *

Ҳошид ибн Исмоил бундай дейдилар:
 “*Мен Муҳаммад ибн Исмоилнинг хузурларида Амр ибн Зурора ва Муҳаммад ибн Рофиъни кўрдим. Иккаласи ул кишидан ҳадислар иллати ҳақида сўрашаётган эди. Саволларига жавоб олиб бўлишгач, ўринларидан туришди-да, ул кишининг хузурларида қолаётган бўлак ҳадис толибларига: “Тортинмай Абу Абдуллоҳдан сўрайверингизлар, чунки бул киши барчамиздан фақиҳроқ, билимдонроқ ва закийроқдурлар!”*, – деб айтишди”.

* * *

Абдуллоҳ ибн Муҳаммад ибн Саъийд ибн Жаъфар бундай деб хабар қиладилар:
 “*Аҳмад ибн Ҳарб ан-Нишопурий вафот қилганларида Исҳоқ ибн Роҳвайҳ ва Муҳаммад ибн Исмоил ал-Бухорий ул*

кишининг жанозаларини (тобутларини) кузатиб боришди. Шунда мен маърифат аҳлининг иккалаларига қараб: “Муҳаммад ибн Исмоил ал-Бухорий Исҳоқ ибн Роҳвайҳдан фақиҳроқдурлар”, – деб айтишаётганини эшитдим”.

* * *

Мусо ибн Қурайш бундай дейдилар: “Абдуллоҳ ибн Юсуф ат-Танисий Имом ал-Бухорийга: “Эй Абу Абдуллоҳ! Китобларимни кўздан кечириб, ундаги камчиликлардан мени вокиф этсангиз!”, – дедилар. Имом ал-Бухорий: “Хўб!”, – деб жавоб қилдилар”.

* * *

Ал-Асқалоний бундай деб ёзадилар: “Муҳаммад ибн Исмоил ал-Бухорий устозлари Ал-Хумайдийнинг хузурларига кирдилар. Шунда ул киши ўн саккиз ёшда бўлиб, Ал-Хумайдий билан бир киши бир ҳадис хусусида тортишиб туришган эди. Ал-Хумайдий Муҳаммад ибн Исмоилнинг кириб келганларини кўриб: “Иккимизнинг

ўртамизни келиштириб кўйгувчи киши келди”, – дедилар. Сўнг, улар тортишувларининг боисини айтишиб эди, Имом ал-Бухорий масалани Ал-Хумаидий фойдасига ҳал қилдилар, чунки ҳақиқат ўшал киши томонда эди”.

* * *

Абу Бакр ал-Мадиний бундай дейдилар: “Бир куни биз Исҳоқ ибн Роҳвайҳнинг ҳузурларида бўлдик, Муҳаммад ибн Исмоил ал-Бухорий ҳам ўша ерда эдилар. Шунда Исҳоқ ибн Роҳвайҳ ҳадис айта туриб, унинг ровийларидан – Ато ал-Кайхороний исми олдида бир саҳобийнинг номларини зикр қилдилар-да: “Эй Абу Абдуллоҳ! Кайхорон” недур?”, – деб сўрадилар. Имом ал-Бухорий: “Кайхорон – Ямандаги бир қишлоқ бўлиб, Муовия сиз зикр қилган саҳобийни Яманга жўнатган, Ато ал-Кайхороний бу ҳадисларни ўшал саҳобийдан эшитган”, – дедилар. Шунда Исҳоқ ибн Роҳвайҳ ул кишига: “Эй Абу Абдуллоҳ! Гўё Сиз ўшал кишилар билан бўлган воқеаларда шахсан иштирок қилганга ўхшайсиз!”, – дедилар”.

* * *

Фатх ибн Нуҳ ан-Нишопурий бундай дейдилар: “Мен Али ибн ал-Мадийнийнинг хузурларига келиб эдим, Муҳаммад ибн Исмоилнинг ул кишининг ўнг ёнларида ўлтирганларини кўрдим. Шунда Али ибн ал-Мадийний ҳадис айтаётиб Муҳаммад ибн Исмоилга хавотирлик билан қараб кўяр эдилар”.

* * *

*Ал-Асқалоний*нинг ёзишларича, Имом ал-Бухорий бундай деб айтган эканлар: “Али ибн ал-Мадийний мендан Хуросон шайхлари хусусида сўрар эдилар. Шунда мен ул кишига Муҳаммад ибн Салом ал-Пойкандийнинг исmlарини зикр қилур эдим, аммо ул киши индамас эдилар. Ниҳоят бир куни Али ибн ал-Мадийний, менга: “Эй Абу Абдуллоҳ! Сиз мактаган ҳар бир шайх бизга ҳам маҳбубдур”, – деб айтдилар”.

* * *

*Ал-Асқалоний*нинг хабар қилишларига кўра, Имом ал-Бухорий бундай деб айтган

эканлар: “Амр ибн Али ал-Фаллоснинг дўстлари менга бир ҳадисни зикр қилишиб эди, мен уларга: “Бундай ҳадисни билмайман”, – дедим. Шунда улар: “Имом ал-Бухорий билмайдиган ҳадис ҳам бор экан!”, – дея хурсанд бўлишиб, Амр ибн Алининг ҳузурларига буни хабар қилгани боришди. Амр ибн Али уларга: “Муҳаммад ибн Исмоил билмайдиган ҳадис – ҳадис эмас!”, – деб жавоб қилдилар”.

* * *

Амр ибн Али ал-Фаллос: “Дўстим Абу Абдуллоҳ Муҳаммад ибн Исмоилдек аллома бутун Хуросонда йўк!”, – деб айтган эканлар.

* * *

Аллома Ражо ибн ал-Муражжо: “Муҳаммад ибн Исмоилнинг бўлак уламолардан афзалликлари – эрларнинг хотинлардан афзалликлари кабидир! Ул киши Аллоҳ таолонинг Ер юзидида юргучи мўъжизаларидан биридирлар!”, – деб айтган эканлар.

* * *

Хусайн ибн Ҳарийс бундай дейдилар: “Мен Муҳаммад ибн Исмоилдек фақат ҳадис учун яратилган кимсани кўрганимни билмайман”.

* * *

Абу Бакр ибн Абу Шайба ва Муҳаммад ибн Абдуллоҳ ибн Нумайр: “Муҳаммад ибн Исмоилдек буюк алломани кўрган эмасмиз”, – дейишарди. *Абу Бакр ибн Абу Шайба* эса Имом ал-Бухорийни “Донишманд” деб атардилар.

* * *

Фарабрӣш бундай дейдилар: “Мен Абдуллоҳ ибн Мунаййирнинг Имом ал-Бухорий хусусларида ёза туриб: “Мен ул кишининг шоғирдлариданман”, – деганини эшитдим”.

* * *

Яҳё ибн Жаъфар ал-Пойкандий Имом ал-Бухорийга: “Агар сиз бўлмаганингизда Бухорода яшамокни хушламаган бўлураддим!”, – деб айтган эканлар.

* * *

Абдуллоҳ ибн Муҳаммад ал-Маснадий:
 “Муҳаммад ибн Исмоил ҳадис илми
 бўйича имомдурлар. Кимки Муҳаммад ибн
 Исмоилни бу борада имом деб билмаса,
 ул кишини камситган бўлур!”, – деганлар.

* * *

Ҳошид бундай дейдилар: “Бир куни биз
 Исҳоқ ибн Роҳвайҳнинг хузурларида
 бўлдик. Шунда Исҳоқ: “Муҳаммад ибн
 Исмоил мендан кўра зехнлироқдур”, –
 дедилар. Муҳаммад ибн Исмоил ўшанда
 бир ёш бола эдилар”.

* * *

Абу Ҳотим ар-Розий: “Хуросон
 Муҳаммад ибн Исмоилдан кўра қувваи
 хофизаси кучлироқ кишини вояга
 етказмади ва ул ердан Муҳаммад ибн
 Исмоилдан кўра билимдонроқ киши
 Ироққа келмади”, – дейдилар.

* * *

Хусайн ибн Муҳаммад ибн Убайд (ал-Ижлий): “Муҳаммад ибн Исмоилдек алломани кўрмадим. Имом Муслим ҳам (ҳадис ва Куръон) хофизидурлар, аммо Муҳаммад ибн Исмоилнинг даражаларига етмаганлар”, – дейдилар.

* * *

Абдуллоҳ ибн Абдурраҳмон ад-Дорамий: “Мен Икки ҳарам (Маккаи Мукаррама ва Мадинаи Мунаввара), Ҳижоз, Шом ва Ироқда кўплаб уламоларни кўрдим, лекин ул ерларда Муҳаммад ибн Исмоилчалик кўп киррали олимни учратмадим”, – дейдилар. Ул киши яна бундай деганлар: “Муҳаммад ибн Исмоил орамизда энг билимдон, энг фақиҳ ва энг талабчанимиздурлар”.

* * *

Абу Саҳл Маҳмуд ибн ан-Надр: “Мен Басра, Шом, Ҳижоз ва Куфада бўлиб, ул ерларнинг уламоларини кўрдим. Улар ҳар қачон Муҳаммад ибн Исмоил ҳақларида сўзласалар, ул кишини ўзларидан устун эканликларини зикр қилишар эди.

Шунингдек, мен Миср уламоларининг ўттиздан ортиғи билан ҳам суҳбатлашдим, улар: “Бизнинг бу дунёдаги эҳтиёжимиз – Муҳаммад ибн Исмоилдан ибрат олмокликдур”, – дейишар эди”.

* * *

Солиҳ ибн Муҳаммад Жазара: “Мен Муҳаммад ибн Исмоилдан фаҳмлироқ бирорта ҳам хуросонликни кўрмадим”, – дейдилар.

* * *

Муҳаммад ибн Абдураҳмон ад-Дагулий бундай дейдилар: “Бағдод аҳли Муҳаммад ибн Исмоил ал-Бухорийга куйидаги мазмунда мактуб йўллаган эди:

“Токи Сиз бор, яхшилик муслимлара
султон бўлур,
Кетсангиз гар бу жаҳондан, яхшилик
шул он ўлур”.

* * *

Имом Абу Бакр Муҳаммад ибн Исҳоқ ибн Хузайма: “Осмон гумбази остида

Муҳаммад ибн Исмоилдан устунрок ҳадис олими йўқдур!”, – дейдилар.

* * *

Абу Исо ат-Термизий бундай дейдилар: Аллоҳ таоло ул зотнинг барча хоҳишини мустажоб яратган эди.

* * *

Холид ибн Исмоил ёзадилар: Басра машойихлари хусусида Имом ал-Бухорийнинг фикридан бизнинг фикримиз кўпинча фарқ қилар эди. У пайтларда у киши ҳали ўспирингина бир бола бўлиб, ҳадисларни сира ёзиб олмас эдилар. Ўн олти кун шу зайдда кечгач, ул зот бизга: “Эшитган ҳадисларингизни барчасини ёзиб олдингиз, қани кўрсатингизчи, қанча ҳадис ёзиб олибсиз”, – дедилар. Ҳисоблаб кўрсак, ўн беш мингдан зиёд ҳадисни ёзиб олган эканмиз. Ал-Бухорий уларнинг ҳаммасини ёддан айтиб бердилар, ҳатто ул зотнинг айтганларига қараб, ёзган ҳадисларимиздаги кўплаб хатоларни тузатиб ҳам олдик.

* * *

Абу Закириё Яхъё ибн Аъён ал-Бухорий ал-Бойхандий шундай ривоят қиладилар: “Агарки ўз умримдан олиб Муҳаммад ибн Исмоил ал-Бухорийнинг умрига қўшиш имкони бўлганида эди, мен заррача ўйлаб ўтирмай шундай қилар эдим. Чунки, мен вафот этсам, бир киши ҳаётдан кўз юмади, лекин Муҳаммад ибн Исмоил ал-Бухорий вафот этса, жамийки илму урфон барҳам топади”.

* * *

Абу Умар ал-Хаффоф бундай дейдилар: “Имом ал-Бухорий илми ҳадис бобида Аҳмад, Исҳоқ ва бошқалардан йигирма марта устундирлар. Кимки ул киши хусусларида бирор ноҳақ гапни айтса, унга менинг минг лаънатим бўлсин! Мен ҳадис айтиб турган бўлсам-у, шунда ул киши бу эшикдан кириб келиб қолсалар, азбаройи салобатлари босганидан ўзимни йўқотиб қўйган бўлур эдим”.

* * *

Абдуллоҳ ибн Ҳаммод ал-Айлий: “Мен: “Муҳаммад ибн Исмоилнинг баданларида бир тук бўлсайдим!”, – деб орзу килурман”, – дейдилар.

* * *

Сулаймон ибн Мужоҳид бундай дейдилар: “Олтмиш йилдан бери Муҳаммад ибн Исмоилдан кўра фақиҳроқ ва муттақийроқ кишини кўрмадим”.

* * *

Мусо ибн Ҳорун ал-Ҳаммод ал-Ҳофиз ал-Бағдодий бундай деб айтган эканлар: “Агар бугун Ислому аҳли тўпланиб, Муҳаммад ибн Исмоилни илму бобида курашиб йикитмокчи бўлса, асло йикита олмас!”.

* * *

Ал-Ҳофиз ибн Ҳажар: “Агар Имом ал-Бухорий шаънларига ул кишидан кейин ўтган уламолар айтган мадҳлар эшигини очиб юборсам, уларни ёзишга қоғоз ҳам, айтишга нафас ҳам етмас! Ул мақтовлар

бир денгиз кабиким, соҳили йўқдур!”,
– деган эканлар.

* * *

Аллома Ал-Айний ал-Ҳанафий Имом ал-Бухорийнинг “Ал-Жомий ас-саҳиҳ” номли ҳадислар тўплами хусусида: “Имом ал-Бухорийдан илгари ва кейин ўтган жамики уламолар ул кишининг “Саҳиҳ”ларини яқдиллик билан қабул қилдилар”, – дейдилар.

* * *

Аллома ибн Обидийн аш-Шомий бундай дейдилар: “Ислом аҳли ичра Имом ал-Бухорийдек зоти шарифнинг дунёга келганликлари Аллоҳ таолонинг Жаноб Расулуллоҳ учун йўллаган мўъжизасидир!... Ул кишининг “Саҳиҳ”лари эса Аллоҳ таолонинг Китобидан сўнг энг ҳаққоний китоб бўлиб, у Муслимнинг “Саҳиҳ”ларидан беҳад саҳиҳроқдур”.

* * *

Абулмавоҳиб аш-Шаъронийнинг
ёзишларича, Имом ал-Бухорий бундай
деган эканлар: Маддох билан тухматчи
менинг учун бир гўрдур! Мен Аллоҳ
таолога шундай бир ҳолда рўбарў
бўлмоғимни орзу қилурманки, токи ул
мени “Бировни ғийбат қилгансан”, деб
жазоламасин!

М У Н Д А Р И Ж А

Имом ал-Бухорий яшаган давр	5
Имом ал-Бухорийнинг насаблари	9
Имом ал-Бухорийнинг таваллудлари ва улғайишлари	10
Беназир қобилият соҳиби	11
Илм талабида рихлат(сафар)қилганлари	14
Икки ҳарам – Маккаи Мукаррама ва Мадинаи Мунавварага йўл олганлари	23
Юртма-юрт кезганлари	25
Имом Аҳмад билан учрашиб ҳамсуҳбат бўлганлари	27
Устозлари	28
Қувваи ҳофизалари	31
Самарқандда имтиҳон қилинганлари	36
Бағдодда имтиҳон қилинганлари	37
Басрадаги дарслари	41
Имом ал-Бухорийнинг ўз юртларига қайтишлари	42
Имом ал-Бухорийнинг вафотлари	45
Шеърлари	48
Мусулмонларнинг Имом ал-Бухорийга бўлган муҳаббатлари	49
Асарлари	50
“Ал-жомийъ ас-саҳих”	52

“Ал-жомия ас-саҳих”нинг ёзилишига туртки бўлган омиллар	55
Имом ал-Бухорий “Ал-жомия ас-саҳих”ни қандай ёздилар?	56
“Ал-жомия ас-саҳих”нинг ёзилиш муддати	59
“Саҳих”нинг афзалликлари ва одамларнинг унга нисбатан айтган олқишу мадҳлари	61
“Ал-жомия ас-саҳих”нинг олти “саҳих” китоби орасида тутган ўрни	64
Бухородаги буюк устозлари	66
Муҳаммад ибн Салом Ал-Пойкандий	66
Абдуллоҳ ибн Муҳаммад Ал-Муснадий	67
Иброҳим ибн ал-Ашъас	68
Шогирдлари	69
Имом Муслим ибн ал-Халлож	69
Имом Абу Исо ат-Термизий	71
Имом ан-Насоий	73
Ал-Фарабий	75
Имом ад-Доримий	75
Солиҳ ибн Муҳаммад Жазара	76
Имом Муҳаммад ибн Наср ал-Марвазий	77
Имом Абу Хотим ар-Розий	77
Уламолар Имом ал-Бухорий хусусларида	78

Мухаррирлар	Бахтиёр Набихон ўғли ва Илмия Меликулова
Бадий мухаррир ва рассом	Асқар Ёқубжонов
Техник мухаррир	Мирзиёд Олимов
Мусаххиҳа	Илмия Меликулова.

«Ўзбекистон миллий энциклопедияси»
Давлат илмий нашриёти.
Тошкент ш. 700129, Навоий кўчаси, 30-уй.

Теришга берилди 2004.10.10. Босишга рухсат этилди
2004.20.10. Қоғоз бичими 70x90 $\frac{1}{32}$. Босма табоқ 4,1.
Нашриёт ҳисоб табоғи 2,35. Адади 5000.
Буюрма №386.

Ўзбекистон Республикаси Матбуот ва ахборот
агентлигининг «O'qituvchi» нашриёт-матбаа ижодий
уйида чоп этилди. 700194, Тошкент, Юнусобод даҳаси,
Муродов кўчаси, 1-уй.